

EŞ'AS B. KAYS EL-KINDÎ VE İSLÂM TARİHİNDEKİ YERİ

İsmail TANRIVERDİ*

Öz

Eş'as b. Kays, Yemenli bir kabile olan Kinde'nin Âkilü'l-Mürâr koluna mensup bir ailenin çocuğuydu. Babası Kays, aynı zamanda bu kabilenin lideriydi. Annesi Kebşe de aynı kabileye mensuptu. Hicretten önce yaklaşık 23 yıllarında doğmuştur. Babası Murâdiler tarafından öldürülünce, babasının intikamını almak için bu kabileye saldırmış, fakat yenilip esir düşmüştü. Daha sonra fidye vererek kurtulmayı başarmıştır.

Eş'as, Hicretin 10 (632) yılında Kinde kabilesinden oluşan bir heyetin başında Medine'ye gelmiş, Hz. Peygamber'le görüşmüş ve kabilesiyle birlikte Müslüman olmuştu. Bu sırada Hz. Peygamber, onun kız kardeşi Kuteyle ile nikâhlanmış, ancak Hz. Peygamber'in vefatı üzerine evlilikleri gerçekleşmemiştir. Yine aynı sıralarda kendisi de Hz. Ebû Bekir'in kız kardeşi Ümmü Ferve ile evlenmiş ancak onu yanında götürmesine izin verilmemiştir.

Eş'as, Hicri 11 (633) yılında Kinde kabilesiyle birlikte Hz. Ebû Bekir'in Yemen valilerine karşı ayaklanmış ve irtidat etmişti. Daha sonra isyan bastırılmış, Eş'as da esir edilip Medine'ye getirilmişti. Hz. Ebû Bekir tarafından affedilen Eş'as, bir süre Medine'de kaldıktan sonra, Hz. Ömer dönemi boyunca fetihlere katıldı. Eş'as, Hz. Osman tarafından Azerbaycan valiliğine atanmış, Hz. Ali Hilâfete gelince de onu Kûfe'ye çağırılmıştı.

Eş'as, Hz. Ali dönemindeki hâdiselere aktif bir siyasetle katılmış, Sıffin ve özellikle de tahkîm olayında Hz. Ali'nin bir taraftarı olarak belirleyici bir rol üstlenmiştir. Kabilesinin çıkarlarını sürekli ön planda tutan Eş'as, çoğu zaman haksız ithamlarla eleştirilmiştir. Bundan dolayı da Hz. Ali'nin siyasi başarısızlığının en önemli aktörlerinden biri olarak anılmıştır. Hz. Ali'nin Hâricîlerle mücadelesine ve Kûfe'ye çekilmesine de etkide bulunan Eş'as, Hz. Ali'nin öldürülmesinden bir süre sonra Kûfe'de Hicri 40 (661) veya 41 (662) yılında vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eş'as b. Kays, Hz. Ali, Kinde, Sıffin, Kûfe

ASH'ATH B. QAYS al-KINDÎ AND HIS POSITION IN ISLAMIC HISTORY

Abstract

Ash'ath b. Qays belongs to Âkil al-Murar branch of Kinda, a Yamanite tribe. His father Qays was the leader of the tribe. He was born around 23 before hijra. After his father's killing by the Mudaris, he attacked them to get revenge but he was taken captive. He was freed after ransom had been paid.

* Bu makale, 2007 yılında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans tezi olarak "Eş'as b. Kays el-Kindî'nin Hayatı, Kişiliği ve İslâm Tarihindeki Yeri" adıyla hazırlanmış çalışmadan yararlanılarak hazırlanmıştır. Yazar e-mail: ismail.tanriverdi@gmail.com

Ash'ath with a delegation from Kinda visited Madina and met the Prophet Muhammad. Together with the delegation converted to Islam. The Prophet Muhammad engaged with his sister but they couldn't get married due to the former's demise. Ash'ath himself got married with Umm Farwa, the sister of Abu Bakr, but he was not allowed to take her with him.

Ash'ath revolted against Abu Bakr's governor in Yaman and renounced Islam. Ash'ath was taken captive and brought to Madina, Abu Bakr forgave Ash'ath. Having stayed for a while in Madina, Ash'ath took part in the fight in Iraq and Syria during the reign of Umar. Ash'ath was appointed by Uthman as the governor of Azarbayjan but he was dismissed by Ali and called back to Kufa.

He took part in the political events during the reign of Ali and he backed Ali in the event of arbitration. He was unduly accused of giving priority to the self-interest of his tribe. Therefore, his activities were seen as the main reason behind Ali's political failure. He was severely criticized by the Shi'i circles even he was accused of collaborating with Muawiya to make Iraqi Army collapse.

He was also influential in Ali's decision to retreat rather than attack Damascus and to return Kufa. Ash'ath died in 40 after hijra in Kufa, a short time after Ali's death.

Keywords: Ash'ath b. Qays, Reign of Ali, Kinda, Siffin, Kufa

GİRİŞ

1. Eş'as b. Kays'ın Ailesi ve İslâm'dan Önceki Hayatı

Eş'as b. Kays'ın doğumu ile ilgili ilk kaynaklarda yeterli bilgi olmamakla birlikte, bazı kaynaklarda hicretten 23 yıl kadar önce doğduğu konusunda bilgiler yer almaktadır. Bu tarih, miladî 600 yılına tekabül etmektedir.¹ İbn Hacer, Eş'as'ın Hicrî 40 (Miladî 661) yılında, 63 yaşında iken vefat ettiğini söylemektedir. Bu bilgiden hareketle Eş'as'ın hicretten 23 yıl kadar önce doğduğu anlaşılmaktadır.²

Eş'as'ın asıl ismi, "Ebû Muhammed Ma'dikerib b. Kays b. Ma'dikerib"dir.³ Ancak daha çok "Eş'as b. Kays el-Kindî" adıyla anılmıştır.⁴

¹ ez-Zirikli, Hayreddin, *el-A'lamu'l-Esmâi'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-'Arab ve'l-Musta'rebîn ve'l-Musteşrikîn*, Kahire 1959, III, 333; Çubukçu, Asri, "Eş'as b. Kays", *DLA*, XI, 455.

² İbn Hacer, Ahmet b. Ali el- 'Âskalânî (852/ 1448), *-et-Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984, I, 227; el-Emîn, Seyyid Muhsin, *A'yânu's-Şi'â*, Thk.: Hasan el-Emîn, Beyrut 1403/1983, III, 463. Eş'as'ın 63 yıl yaşadığı hakkındaki bilgilerin ortalama bir süre olabileceği göz önüne alınırsa, doğum tarihinin yaklaşık bir tarih olarak verildiği söylenebilir.

³ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (276/889), *el-Ma'ârif*, Thk.: Servet 'Ukkâşe, Kahire 1389/1969, s. 333; İbn Hacer, Ahmet b. Ali el- 'Âskalânî (852/ 1448), *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984, XII, 301; ez-Zehabî, Şemsuddîn

Asıl adı Ma‘dikerib olduğu halde saçlarının dağınık, kıvrıkcık ve keçeleşmiş olmasından dolayı “Eş‘as” lakabıyla tanındı.⁵ “el-Kindî” ise mensup olduğu kabilenin ismine bağlı olarak kendisine verilen nisbesidir. “Ebû Muhammed” ise onun künyesidir.⁶

İlk kaynaklara göre Eş‘as b. Kays’ın soy silsilesi şöyle verilmektedir: Eş‘as b. Kays b. Ma‘dikerib b. Muâviye b. Cebele b. ‘Adî b. Râbia b. Muâviye el-Ekremîn b. Hâris b. Muâviye b. Sevr b. Murte’ b. Sevr (Kinde) b. ‘Ufeyr.⁷

Eş‘as’ın annesi ise Kebşe bt. Yezîd b. Şurahbil b. Yezîd b. İmru’l-Kays b. ‘Amr el-Maksûr b. Hucr (Âkilu’l-Mürâr) b. ‘Amr b. Muâviye b. Hâris el-Ekber b. Muâviye b. Sevr b. Murte’ b. Muâviye b. Sevr b. ‘Ufeyr’dır.⁸

Eş‘as b. Kays, Hz. Ebû Bekir’in kız kardeşi Ümmü Ferve bt. Ebî Kuhâfe ile evlenmiştir.⁹ Bu evlilik, Hadramut ve Kindelilerin Hz. Ebû Bekir’in halîfeliğinin ilk zamanlarında valileri Ziyâd b. Lebîd’e karşı isyan girişimlerinden sonra gerçekleşmiştir. Bu isyan bastırılınca Eş‘as esir edilip Medine’ye getirildi. Daha sonra tekrar bey‘at eden Eş‘as, Hz. Ebû Bekir tarafından Ümmü Ferve ile evlendirilmiştir.¹⁰ Eş‘as’ın Ümmü Ferve’den

Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ*, Thk.: Şu‘ayb el-Arnâvut, Beyrut 1413/1993, II, 38.

⁴ ez-Zirikli, III, 333.

⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyîzi’s-Sahâbe*, Beyrut 1328, I, 51; İbn Kuteybe, *el-Ma‘ârif*, s. 333; İbn Ebî’l-Hadîd (655/1257), *Şerhu Nehci’l-Belâğa*, Thk.: Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, Beyrut 1385/1965, I, 292; ez-Zehabî, *A‘lâm*, II, 38; İbn ‘Asâkir, Ebî’l-Kâsım Ali b. Hasan (571/1174), *Târihu Dimeşk*, Thk.: Ali Şîrî, Beyrut 1419/1998, IX, 119.

⁶ el-Mizzî, Yusuf b. ez-Zekî Cemâleddin Ebu’l-Haccac (742/1341), *Tehzîbu’l-Kemâl fi Esmâi’r- Ricâl*, Thk.: Beşşâr ‘Avâr Ma‘ruf, Beyrut 1406/1985, III, 286; İbn ‘Abdî’l-Berr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el- İsti‘âb fi Ma‘rifeti’l-Ashâb*, Kahire (t.y.), I, 109; Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *el-Müntehâb min Zeyli’l-Muzîl*, Beyrut 1358/1939, s. 156.

⁷ İbn ‘Asâkir, IX, 119; el-Mizzî, III, 287; ez-Zehabî, *A‘lâm*, II, 37, 38; Hâlîfe b. Hayyât, Ebû ‘Amr (240/854), *Tabakâtu’l-Halîfe*, Thk.: Süheyl Zekkâr, Beyrut 1414/1993, s. 131. Eş‘as’ın soy silsilesi konusunda bazı kaynaklarda farklılıklar göze çarpmaktadır. Bunlardan İbn ‘Abdî’l-Berr Eş‘as’ın soy silsilesini şöyle vermektedir: Eş‘as b. Kays b. Ma‘dikerib b. Muâviye b. Cebele b. ‘Adî b. Râbia b. Muâviye b. Hâris el-Asğar b. Hâris el-Ekber b. Muâviye b. Sevr b. Murte’ b. Muâviye b. Sevr b. ‘Ufeyr. Bk. *el-İsti‘âb*, I, 109.

⁸ el-Mizzî, III, 287. el-Mizzî’nin Eş‘as’ın annesi için verdiği soy silsilesine göre babası ile annesinin soyu Hâris el-Ekber’de birleşmektedir. el-Mizzî bu soy silsilesinde Murte’ ile Sevr arasında Muâviye’yi de zikretmektedir. Bu konuda İbn ‘Abdî’l-Berr’le mutabiktir. Krş. *el-İsti‘âb*, I, 109; *Tehzîbu’l-Kemâl*, III, 287; Hâlîfe b. Hayyât, *Tabakât*, s. 131.

⁹ İbn Sa‘d, Ebû Abdullah Muhammed (230/844), *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, Thk.: Muhammed Abdu’l-Kâdir Atâ, Beyrut 1418/1997, VIII, 196; İbn ‘Asâkir, VIII, 341; İbn Hibbân, Muhammed, (354/965), *Kitâbu’s-Sikât*, Haydarabat 1393/ 1973, III, 460.

¹⁰ İbn Kuteybe, *el-Ma‘ârif*, s. 334.

Muhammed, İshak ve İsmail adlı oğulları ile Kureybe, Hubâbe ve Ca'de adlı kızları doğdu.¹¹

Eş'as'ın Ümmü Ferve'nin dışında kimseyle evlendiği pek bilinmemektedir. Ancak İbn Kesîr'in Ahmed b. Hanbel'den naklettiği bir rivâyete göre; Eş'as, Medine'ye ilk geldiğinde Hz. Peygamber ona "Senin çocuğun var mı?" diye sormuş, Eş'as: "Sana gelirken bir oğlum oldu. Onu İbnetü'l-Cemed adlı zevcem doğurdu." diye cevaplamıştır. Fakat oğlunun öldüğünü söyleyince, Hz. Peygamber onu teselli etmiştir.¹² Bu rivâyetten Eş'as'ın Ümmü Ferve'nin dışında başka eşinin olduğu anlaşılmaktadır.

Eş'as'ın, adından en çok bahsettiren oğlu Muhammed olmuştur. Ebu'l-Kâsım diye de anılan Muhammed b. Eş'as, Muhtar es-Sakafî ayaklanmasında Muhtar'a karşı Mus'ab b. Zübeyr'in yanında yer aldı. Hicrî 67 (Miladî 687) yılında Muhtar es-Sakafî'nin adamları tarafından Kûfe'de öldürüldü.¹³ Öte yandan Müslim b. Akîl'in Emevîlere karşı ayaklanması sırasında yakalanmamak için Kûfe'de gizlenen Müslim'i Ubeydullah b. Ziyâd'a teslim eden kişi de Muhammed b. Eş'as olarak bilinmektedir.¹⁴ Eş'as'ın ahfâdından Muhammed'in oğlu olan Abdurrahman, önceleri Haccâc'ın Horasan valiliğini yaparken sonradan Haccâc'a karşı ayaklanmış ve öldürülmüştür.¹⁵ İshak b.

¹¹ İbn Sa'd, VIII, 196; İbn Ebi'l-Hadîd, I, 296; İbn A'sem, el-Kûfi, Ebû Muhammed Ahmed (314/962), *el-Futûh*, Beyrut 1406/1986, I [I-II], 69. İbn Mâkûlâ, el-İkmâl adlı eserinde Hübâbe'nin ismini Hübâne olarak verir. Onun rivâyetine göre Eş'as'ın bu kızı, 'Amr b. Osman b. Affân ile evlenmiştir. Bk. İbn Mâkûlâ, Ali b. Ebî Nasr (468/1075), *İkmâlu'l-Kemâl*, Kahire (t.y.), II, 373.

¹² İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk.: Ali Şîrî, y.y. 1408/1988, V, 86; ayrıca bk. İbn 'Asâkir, IX, 123.

¹³ İbn Sa'd, V, 48; İbn Hacer, *et-Takrîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1415/1995, II, 57; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri 'Ulemâi'l-Emsâr*, y.y. 1411/1991, I, 166; İbn Mâkûlâ, I, 256; ez-Zirikli, VI, 39.

¹⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, II, 308; Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Söylemez, s. 192. Taberî'nin rivâyetine göre ise Muhammed b. Eş'as, Müslim b. 'Akîl'e önce emân verip, sonra onu öldürmüştür. Muhammed, Müslim'e gelir ve ona "Sana yalan söylemiyoruz, aldattılmayacaksın, sana hile yapılmayacak." der. Ayrıca emanda olduğunu söyler. Müslim, "Eman altında mıyım?" diye kesin teminat almak ister. Muhammed ise ona kesin teminat verir ve onu teslim alır. Ancak Müslim teslim olur olmaz Muhammed vaatlerini unutarak onu öldürür. Bk. *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Leiden 1879, IV, 259.

¹⁵ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 334; İbn A'sem, I [I-II], 69; ez-Zehebi, *A'lâm*, III, 531; İbn Hallikân, Ebû 'Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir (681/1282), *Vefâyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, Thk.: İhsan 'Abbas, Beyrut 1900, II, 38; Söylemez, M. Mahfuz, *Bedevilikten Hadâriğe Kûfe*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001, s. 30.

Eş'as ise bazı vakalardan dolayı Abdümelik b. Mervân döneminde öldürülmüştür.¹⁶

Eş'as b. Kays'ın adından en çok bahsettiren diğer bir çocuğu ise Hz. Hasan'ın da eşi olan Ca'de'dir.¹⁷ Ca'de bt. Eş'as'ın İslâm Tarihinde adı, daha çok Hz. Hasan'ın zehirlenmesi hâdisesiyle öne çıkmıştır.¹⁸ İlk dönem İslâm Tarihi kaynaklarının çoğunda Hz. Hasan'ın ölüm nedeni açıklanırken, eşi Ca'de tarafından zehirlenmesi sonucu vefat ettiği üzerinde durulur.¹⁹ Rivâyetlere göre Ca'de 1.000 dirhem para, bir miktar arazi ve Hz. Muâviye'nin oğlu Yezîd ile evlenme şartlarına karşılık Hz. Hasan'ı zehirlemek üzere Hz. Muâviye ile anlaşmış²⁰ ve zehirlemek suretiyle Hz. Hasan'ın ölümüne neden olmuştur.²¹ İbn Haldûn ise Ca'de'nin Hz. Hasan'ı zehirlenmesi meselesini, Şiîler tarafından uydurulmuş bir rivâyet diye niteler.²²

Rivâyetlere göre Eş'as'ın, 'Afif b. Kays adında annebir olan bir kardeşi vardı.²³ Taberî'nin naklettiğine göre; 'Afif Abbas b. Abdulmuttalib ile hem dost hem de ticaret arkadaşı idiler.²⁴ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Eş'as'ın 'Afif'in dışında İbrahim²⁵ ve Seyf²⁶ (veya Süfyan) adında iki erkek kardeşi daha vardı. İbrahim ve Seyf, Hicrî 10 (Miladî 632) yılında Eş'as'la

¹⁶ İbn A'sem, I [I-II], 69; İbn 'Asâkir, VIII, 185.

¹⁷ el-Mizzî, Tehzîbu'l-Kemâl adlı eserinde, Hz. Hasan'ın Ca'de ile evliliğinin nasıl gerçekleştiğini detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Bk. *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 293.

¹⁸ Sarıçam, İbrahim, *İslâm Öncesinde Abbâsilere Kadar Emevî-Hâşimî İlişkileri*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1997, s. 297.

¹⁹ İbn 'Asâkir, IX, 139.

²⁰ Kaynakların bir kısmı bizzat Yezîd'in Ca'de ile anlaştığını söyler. Bk. el-Mizzî, VI, 253.

²¹ İbnü'l-Esir, 'İzzuddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed (630/ 1232), *Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrut (t.y.), II, 98.

²² İbn Kesîr, Hz. Hasan'ın Ca'de tarafından zehirlenmesi rivâyetinin sahil bir rivâyet olmadığını söyler. Bk. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk.: Ali Şîrî, y.y. 1408/1988, VIII, 47; Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Demircan, Adnan, *Iktidar Mücadelesi*, Beyan Yay., İstanbul 1996, s. 95-102.

²³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 35.

²⁴ Taberî, *Târîh*, II, 57; ayrıca bk. İbn Sa'd, VIII, 14. İbn Hacer, et-Tehzîbu't-Tehzîb adlı eserinde Afif'in Eş'as'ın amcası olduğunu söyler. Bk. *et-Tehzîb*, VII, 210.

²⁵ Taberî, *el-Müntehâb*, s. 45; İbnü'l-Esir, *Usd*, I, 43.

²⁶ Taberî, *el-Müntehâb*, s. 45; İbnü'l-Esir, *Usd*, II, 383. İbnü'l-Esir, başka bir yerde Seyf'in adını Süfyan olarak vermiştir. Bk. *Usdu'l-Ğâbe*, II, 321; Rivâyetlere göre; Eş'as b. Kays'ın liderliğindeki Kinde kabilesi, Medine'ye geldiğinde Hz. Peygamber Seyf'i kabilesi için müezzîn tayin etmiştir. Bk. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endelusî (456/1064), *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, Thk.: Abdusselam Muhammed Harun, Kahire (t.y.), s. 426.

birlikte Medine'ye gelip Müslüman olmuşlardı. Ayrıca Eş'as'ın Kuteyle adında bir kız kardeşi vardı.²⁷

A. HZ. ALİ DÖNEMİNE KADAR EŞ'AS b. KAYS

1. Hz. Peygamber Döneminde Eş'as b. Kays

Heyetler yılı olarak bilinen Hicretin 10. (Miladî 632) yılında²⁸ Eş'as b. Kays, Kinde kabilesinden oluşan bir heyetin başında Medine'ye geldi. İbn Hişâm'ın anlattığına göre bu heyette Eş'as'la birlikte 80 kişi bulunmaktaydı.²⁹

²⁷ İbn Sa'd, VIII, 116-117; İbn 'Asâkir, III, 227; Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, Thk.: Muhammed Hamîdullah, Kahire (t.y.), I, 456.

²⁸ İbn Sa'd, I, 248; İbn 'Abdî'l-Berr, *el-İsti'âb*, I, 109; İbn Hâcer, *İsâbe*, I, 51; ez-Zehabî, *A'lâm*, II, 260.

²⁹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/ 883), *Siretu'n-Nebeviyye*, Thk.: Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-İbyârî, Abdu'l-hâfiz Çelebî, Beyrut 1421, IV, 241-242; ayrıca bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 85. İbn 'Abdî'l-Berr'e göre Kinde heyeti 60 kişi idiler. Bk. *İstiâb*, I, 110; ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *Usd*, I, 98; Taberî, *Târîh*, II, 394. İbn Hâcer'e göre ise 70 kişi idiler. Bk. *el-İsâbe*, I, 51; ayrıca bk. el-Mizzî, III, 287; İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb (245/859), *Kitâbu'l-Muhabber*, Nşr.: Ilse Lichtenstadter, Muhammed Hamîdullah, Beyrut (t.y.), s. 291. İbn Sa'd ise heyetin sayısı hakkında sadece "10 kişiden fazla idiler" der. Bk. *et-Tabakât*, I, 248. Heyette bulunanlar, saçlarını omuzlarına doğru taramış ve sürmelenmişlerdi. Üzerlerinde ipekten pervazlanmış Yemen kumaşından pardesüleri vardı. Mescid-i Nebvî'de Resûlullah'ın yanına girdiklerinde Resûlullah onlara "Siz Müslüman oldunuz mu?" diye sordu. Onlar da "Evet Müslüman olduk." dediler. Resûlullah "O zaman üzerinizdeki bu ipekler de nedir?" diye sorunca bunun üzerine üzerlerindeki ipekleri çıkardılar. Sonra Eş'as b. Kays Hz. Peygamber'e "Ya Resûlullah! "Biz Âkilü'l-Mürâr oğullarınız. Sen de Âkilü'l-Mürâr oğullarındansın." dedi. Bunun üzerine Resûlullah etrafındakilere "Abbas b. Abdülmüttalib ve Rabîa b. Hâris'i kastediyorlar." dedi. Resûlullah onlara "Hayır biz Nadr b. Kinâne oğullarınız. Babamızın nesebini reddedip anamızın nesebine intisap etmeyiz." dedi. Bk. Taberî, *Târîh*, II, 394; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, Beyrut 1405/1985, s. 573. İbn Hişâm Resûlullah'ın, "Abbas b. Abdülmüttalib ve Rabîa b. Hâris'i kastediyorlar" sözünü şöyle açıklar: "Abbas ve Rabîa tüccarlardı. Araplar onlara kimlerden olduklarını sorduklarında, onlar biz Âkilü'l-Mürâr oğullarınız demekle şeref ve kuvvet buluyorlardı." Bk. *Siretu'n-Nebeviyye*, IV, 241- 242. İbn Hişâm, IV, 241-242; ayrıca bk. İbn Kesîr, *Siretu'n-Nebeviyye*, Thk.: Mustafa Abdu'l-Vâhid, Beyrut 1411/1991, IV, 181; Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *et-Târîhu's-Sağîr*, Thk.: Mahmud İbrahim Zâyide, Beyrut 1406/1986, I, 37; el-Mizzî, I, 181; Taberî, *Târîh*, II, 394; İbn 'Asâkir, IX, 123; İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer en-Numeyrî el-Basrî (262/876), *Kitâbu Târîhi'l-Medineti'l-Munevera*, Kum 1410/1985, II, 545. İbn Şebbe'nin anlattığına göre Eş'as'la birlikte Kinde heyetinin içinde Cefşîş (Mu'dân) b. el-Esved b. Ma'dikerîb, 'Amr b. Ebî'l-Keyşem, İbn Ebî Sehr b. Cebele ve 'İmru'l-Kays b. 'Abs da bulunuyordu. Yine İbn Şebbe'nin anlattığına göre Hz. Peygamber'e siz bizdensiniz diyen Cefşîş (Mu'dân) b. el-Esved idi. Cefşîş'in bu sözü üzerine Hz. Peygamber, "Hayır biz Benî Nadr b.

Eş'as b. Kays ve beraberindeki Kinde heyetinin Medine'de ne kadar kaldıklarını bilmiyoruz. Ancak heyettekiler memleketlerine dönmeye karar verdiklerinde Hz. Peygamber'den izin istediler. Hz. Peygamber de heyetkilerle hediyeler verdi. Eş'as'a ise diğerlerinden daha fazla hediyeler verip gitmelerine izin verdi.³⁰

Kinde heyeti Medine'ye geldiğinde Eş'as b. Kays, Hz. Peygamber'le kız kardeşini evlendirmek için teklifte bulundu. Hz. Peygamber de bu teklifi kabul etti. Hadramut'a dönen Eş'as, kız kardeşi Kuteyle'yi alıp Medine'ye doğru yola çıktı. Ancak daha yolda iken onlara Hz. Peygamber'in vefat haberi ulaştı. Böylelikle Hz. Peygamber'in Kuteyle ile evliliği gerçekleşmedi.³¹

Hız. Ebû Bekir döneminde, Kinde kabilesi zekât meselesinden dolayı irtidat edince, Hz. Ebû Bekir, İkrime b. Ebû Cehil'i bu kavmin üzerine gönderdi. Askerleriyle beraber Kinde'den irtidat edenleri mağlup eden İkrime b. Ebû Cehil, bu sırada Kuteyle ile evlenmiştir.³²

Kinâne'deniz. Öyle diyenler Abbas b. Abdülmüttalib ve Ebû Süfyan b. Harb'tır." demiştir. Bk. *Kitâbu Târîhi'l-Medine*, II, 545-546.

³⁰ İbn Sa'd, I, 248; İbn 'Asâkir'in anlattığına göre Kinde heyeti memleketlerine dönmek istediğinde Hz. Peygamber, heyetkilerle onar ukiyye Eş'as b. Kays'a ise oniki ukiyye verdi. Bk. *Târîhu Dımeşk*, IX, 123.

³¹ İbn Sa'd, VIII, 116-117; İbn Kesîr, *Sîre*, IV, 590-591; İbn Seyyidi'n-Nas, Muhammed b. Abdullah b. Yahya (734/1332), *'Uyûni'l-Eser fî Fununi'l-Meğâzî ve's-Şemâil ve's-Siyer*, Beyrut 1406/1986, II, 394.

³² İkrime'nin Kuteyle bt. Kays'la evlendiği haberi Hz. Ebû Bekir'e ulaşınca çok kızmış ve: "Korkarım ki, o ikisini de yakacağım." demişti. İkrime, Medine'ye geldiğinde Hz. Ebû Bekir, onun boynunu vurmamak istemiş; ancak Hz. Ömer buna mani olmuştu. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in Kuteyle ile izdivaçta bulunmadığını ve Kuteyle'nin irtidat ettiğini söyleyerek, onun Allah ve Resûlünden berî olduğunu, dolayısıyla müminlerin annelerinden olmadığını ileri sürmüştü. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, İkrime b. Ebû Cehil'in boynunu vurmaktan vazgeçmiştir. İbn Sa'd, VIII, 116-117; İbn Kesîr, *Sîre*, IV, 591; İbn 'Asâkir, III, 227; İbn Sa'd, Kuteyle'nin irtidat etmesinden dolayı Hz. Peygamber'le olan nikâhının da bozulduğunu ileri sürer. İbn Sa'd'ın başka bir rivâyetine göre ise Kuteyle, irtidatından sonra Kays b. Meşhûh el-Murâdî ile evlenmiştir. Bk. *et-Tabakât*, VIII, 117. Algül, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Kuteyle'nin Hz. Ebû Bekir'le evlendiğini ileri sürmektedir. Bu bilgiye hangi kaynaktan ulaştığını bilmiyoruz; ancak yukarıda ele aldığımız rivayetlerin bize verdikleri bilgileri de göz önüne aldığımızda böyle bir şeyin mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır. Bk. Algül, Hüseyin, "Hadramut", *DİA.*, XV, 66.

2. Hz. Ebû Bekir Döneminde Eş'as b. Kays

Kindeliler Hicrî 11 (Miladî 633) senesinde³³ zekât meselesi dolayısıyla isyana kalkışmışlardı.³⁴ Rivâyete göre Hz. Peygamber, Ensardan Ziyâd b. Lebîd el-Beyâdî'yi Hadramut'a vali tayin etti.³⁵ Ziyâd, kararlı ve sağlam bir insandı. O, zekât olarak Kindeli bir kimseden genç bir dişi deve aldı. Kindeli, bu deveyi kendisine geri vermesini ve onun yerine başka bir deve almasını Ziyâd'dan istedi. Ziyâd, bu deveye zekât damgasını vurduğundan bu isteği reddetti. Eş'as b. Kays kendisine başvurulunca, Ziyâd'a bu hususta ricada bulundu. Ancak Ziyâd, Eş'as'ın da ricasını kabul etmedi.³⁶

Kinde kabilesiyle birlikte irtidat eden Eş'as b. Kays, sığındıkları kaleyi Ziyâd b. Lebîd ve Muhâcir b. Ebî Ümeyye'nin ciddi muhasarası sonunda dayanamayıp teslim etmeye karar verdi. Bu arada kabilesinden 70 kişi için eman istediği halde kendisini bundan hariç tutan Eş'as, öldürülmekten son anda kurtulmuştu. Eş'as b. Kays, kendisini öldürmek isteyen Ziyâd ve Muhâcir'e karşı durumunu zekice savunmuş ve onlara kendisini Halife'nin yargılaması gerektiğini kabul ettirmişti. Başka rivâyetlere göre ise o, Hz. Ebû Bekir'in Ziyâd'ın eline son anda yetişen ve kimsenin öldürülmemesini emreden mektubundan istifade edip ölümden kurtulmuştu.³⁷ Daha sonra irtidat eden Kindeliler Eş'as b. Kays'la birlikte Ziyâd, Muhâcir ve sonradan kendilerine katılan İkrime b. Ebû Cehil tarafından Medine'ye götürüldü.³⁸

³³ Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabâilî'l-'Arab*, Beyrut 1402/1982, III, 999. İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medine* adlı eserinde, bu irtidat hâdisesinin Hicri 12 yılında gerçekleştiğini rivâyet eder. Bk. II, 544.

³⁴ Fayda, Mustafa, *İslâmiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982, s. 125.

³⁵ Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkid (207/822), *Kitâbu'r-Ridde*, Thk.: Mahmud Abdullah Ebu'l-Hayr, Umman (t.y.), s. 253; İbn Sa'd, III, 448; el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, Çev.: Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 146; İbn 'Asâkir, IX, 133-134. Başka rivâyetlere göre; Ziyâd'ı Hadramut'a vali olarak gönderen Hz. Ebû Bekir idi. Bk. İbn Ebi'l-Hadîd, I, 294. Taberî'ye göre ise Hz. Peygamber, Kinde üzerine Muhâcir'i vali olarak tayin etmişti ancak o, Hz. Peygamber'in vefatına kadar hastalandığı için oraya gitme imkanı bulamadı ve Ziyâd b. Lebîd'e bir mektup yazarak kendi vazifesine de bakmasını rica etti. Daha sonra Hz. Ebû Bekir, Muhâcir'i ridde olayları sebebiyle Yemen üzerinden Hadramut'a göndermiştir. Bk. *Târîh*, II, 544; ayrıca bk. Fayda, *İslâmiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 125; Algül, "Hadramut", *DİA.*, XV, 66.

³⁶ el-Belâzurî, *Futûh*, s. 146; İbn Haldûn, Abdurrahman (808/1406), *Târîhu İbn Haldûn*, Beyrut (t.y.), II, 68-69.

³⁷ İbn A'sem, I [I-II], 68.

³⁸ İbn 'Asâkir, IX, 129-133; ez-Zehebî, *A'lâm*, II, 39; Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde*, s. 319; İbn A'sem, I [I-II], 69-70; el-Belâzurî, *Futûh*, s. 148; ayrıca bk. İbn Ebi'l-Hadîd, I, 296; İbn 'Asâkir, IX, 131; ez-Zehebî, *A'lâm*, II, 39; el-Mizzî, III, 290.

Burada Hz. Ebû Bekir'e tekrar bey'at etti ve Onun kız kardeşi Ümmü Ferve'yle evlendi.³⁹

Eş'as'ın, Hz. Ebû Bekir'in kız kardeşiyle evlenme isteği, siyasî bir arka plandan bağımsız düşünülemez. Kindelilerin lideri olarak Eş'as'ın, İslâm devletinin ikinci adamı olan Hz. Ebû Bekir'in kız kardeşiyle evlenme teşebbüsü bunu göstermektedir.⁴⁰ Hz. Ebû Bekir'in, Eş'as'ı affetmesi ise muhtemelen onun nüfuzundan istifadeye dönük olmalıdır.

3. Hz. Ömer Döneminde Eş'as b. Kays

Eş'as b. Kays, Ümmü Ferve'yle evlendikten sonra Medine'ye yerleşti. Bundan sonra yaklaşık üç yıl kadar Medine'de kaldığı rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Bu süre içerisinde muhtemelen kendi kavmini temsilen Medine'de bulunmuş ve kavminin Halife'ye tam itaati için gayret sarf etmiştir. Çünkü irtidadından sonra bağışlandığı takdirde bu konuda gayret sarf edeceği hususunda Hz. Ebû Bekir'e söz vermişti.⁴¹ Bunu te'yiden Eş'as b. Kays'ın ileriki yıllarda cereyan eden siyasî hâdiselerde üstlendiği rollere bakıldığında, Güney Arabistan, özellikle de Kinde kabilesinin sürekli lideri pozisyonunda olduğu görülecektir.

İran'ın fethi için Hz. Ömer tarafından vazifelendirilen Sa'd b. Ebî Vakkas, ordusunu toplayıp Hicaz ile Kûfe arasındaki arazide kamp kurdu.⁴² İbn Kesîr'e göre bu ordu ilk etapta 6.000 kişiden oluşmaktaydı. Bunlardan 3.000'i Yemenliydi.⁴³ Eş'as b. Kays da İran'ın fethi için 1.700 kişilik Kindeli askerlerden oluşan bir birliğin başında Sa'd b. Ebî Vakkas'ın emrine katıldı.⁴⁴ Eş'as, Kindelilerden oluşan askerleriyle İran fethinde birçok yararlıklar göstermiştir.⁴⁵

İran'ın fethine 6.000 kişiyle çıkan Sa'd b. Ebî Vakkas, Sâsânî ordularının, Rüstem komutasında 120.000 kişilik bir orduyla yola çıktığını

³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut 1399/1979; (Çev.: Ahmet Ağırakça vd., Bahar Yay., İstanbul 1986), II, 381, 382; krş. İbn 'Asâkir, IX, 129-133; el-Belâzurî, *Futûh*, s. 148; Fayda, *İslamiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 126.

⁴⁰ Bk. Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslâm Siyasal Akli*, Çev.: Vecdi Akyüz, Kitabevi Yay., İstanbul 2001, s. 275.

⁴¹ Bk. İbn A'sem, I [I-II], 69-70.

⁴² H. İ. Hasan, *Siyasî Dini Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, Çev.: İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yay., İstanbul 1987, I, 282.

⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 43; Taberî, *Târih*, III, 7.

⁴⁴ Taberî, *Târih*, III, 7; Çubukçu, "Eş'as b. Kays", *DİA*, XI, 456.

⁴⁵ Algül, *İslâm Tarihi*, Gonca Yay., İstanbul 1997, II, 276.

öğrenince, durumu Hz. Ömer'e ilettili.⁴⁶ Hz. Ömer de kendisine takviye kuvvetler göndererek, diğer yerlerde fetihlerde bulunan bazı kuvvetlere de mektup yazıp Sa'd'a katılmalarını emretti. İbn Kesîr'in anlattığına göre bu şekilde 30.000 veya 36.000 dolaylarında bir askerî birlik oluşturuldu.⁴⁷ Hicrî 15 (Miladî 637) yılında⁴⁸ Sa'd b. Ebî Vakkas komutasındaki askerler, Kâdisiye'ye yöneldi. Ordular karşı karşıya gelince Arap ve Fars komutanları arasında elçiler gidip gelmeye başladı. Bunun üzerine Sa'd, 'Amr b. Ma'dikerîb ile Eş'as b. Kays el-Kindî'yi bir heyetle beraber Kısra'ya gönderdi.⁴⁹ Eş'as ve beraberindeki heyet önce Rüstem'e uğradılar. Rüstem, onlara niye geldiklerini sorunca onlar, Kısra ile görüşmek istediklerini söylediler. Rüstem onların bu isteğini kabul edip onları Kısra III. Yezdecird'e gönderdi. Eş'as ve beraberindekiler Kısra'nın yanına geldiklerinde onu İslâm'a davet ettiler.⁵⁰ Bu davet karşısında Kısra gazaplandı ve Müslümanları huzurundan kovarak şöyle dedi: "Eğer sizler elçi olmasaydınız sizleri öldürürdüm."⁵¹

Hz. Ömer ve Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Kısra'ya elçi olarak Eş'as b. Kays'ı göndermeleri tesadüfî değildir. Eş'as şu sebeplerden dolayı elçi seçilmiş olmalıdır: Eş'as, Müslüman ordusu içerisinde Kindelilerin komutanı idi. Kindeliler ise Güney Arabistan'da İslâm'dan önce yaklaşık 500 yıllık hüküm süren bir devlet kurmuşlardı. Kinde devleti, güçlü dönemlerinde Sâsânîleri tehdit edebilecek güce ulaşmış ve sonrasında İranlılarla birçok ilişkilerde bulunmuşlardı. Dolayısıyla Kısra'ya elçi olarak, devlet geleneğine sahip bir kabilenin askerlerine komutanlık eden bir kişiyi göndermek istemeleri, Eş'as'ı en uygun adam kılmış olmalıdır.

Eş'as ve beraberindeki heyetin Kısra'yla görüşmeleri de sonuçsuz kalınca, iki ordu arasında çok şiddetli çarpışmalar meydana gelmeye başladı.⁵²

⁴⁶ el-Belâzurî, *Futûh*, s. 365.

⁴⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 43.

⁴⁸ İbn Haldun, *Târîh*, II, 100.

⁴⁹ İbn Haldun, *Târîh*, II, 93. İbn Haldun'un, Târîhinde anlattığına göre Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Eş'as'la birlikte Yezdecird'e gönderdiği kişiler şunlardı: Numan b. Mukarrin, Kays b. Zûrâre, Furat b. Hayyân, Âsım b. Ömer, 'Amr b. Ma'dikerîb, Muğîre b. Şu'be ve el-Muhni b. Hâris idi. Bk. *Târîh*, II, 93-94; el-Belâzurî, *Futûh*, s. 367-368; ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, III, 45-50; H. İ. Hasan, I, 283.

⁵⁰ İbn Haldun, *Târîh*, II, 93-94.

⁵¹ el-Belâzurî, *Futûh*, s. 368. İbn Kesîr'in rivâyetinde Eş'as b. Kays elçi olarak Kısra'ya değil, Rüstem'e gönderilen heyette bulunmuştur. Bk. *el-Bidâye*, VII, 45.

⁵² Taberî, *Târîh*, III, 49, 66.

Savaş esnasında Eş‘as b. Kays,⁵³ Kinde askerlerinden oluşan birliklerin başında bulunmaktaydı. Kaynaklar, Eş‘as b. Kays’ın Kindeli askerleriyle birlikte Medâin fethinde bulunduğunu ve ganimetlerden pay aldıklarını anlatmaktadır.⁵⁴ Medâin’in fethinden sonra Müslümanlar, orada bir süre kaldılar. Bu sırada, Yezdecird’in büyük bir ordu hazırlayıp üzerlerine gönderdiğini öğrendiler. Bu ordu Celûla’da toplanmıştı. Sa’d b. Ebî Vakkas, Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkas’ı 12.000 kişilik bir ordunun başında onların üzerine gönderdi. Belâzurî’nin anlattığına göre Sa’d b. Ebî Vakkas, Hâşim b. Utbe’yle beraber Eş‘as b. Kays’ı da komutan olarak göndermişti. Hâşim ve Eş‘as Razânat, Dekûka ve Hânîcar’ı ele geçirdiler. Daha sonra Bâcermî bölgesinin tamamını fethettiler. Sinni Bârimâ ve Beyâzîcu’l-Mülk’e girip Şehrezûr sınırlarına kadar ilerlediler.⁵⁵

Hz. Ömer, bu fetihden sonra elde edilen arazileri eski sahiplerine bırakıp onları haraca bağladı. Özellikle Sevâd arazisini Müslüman askerler yerine, araziler işlensin diye eski sahiplerine bıraktı.⁵⁶ Ancak Hz. Osman, ilk defa ikta yoluyla Irak topraklarını Müslümanların bir kısmına dağıttı. Kendisine toprak verilenlerden biri de Eş‘as b. Kays idi. Hz. Osman, ona Tîzenâbâz’da bulunan toprakları verdi.⁵⁷

Hicrî 20 (Miladî 641) yılında Rey, Kumis, İsfahân, Hemedân ve diğer bölgelerin savaşçıları tekrar Yezdecird’in etrafında toplandılar. Belâzurî’nin anlattığına göre; Kisra’nın ordusu bu sefer, 60.000 kişiye ulaşmıştı. Yezdecird, ordusunu Hemedân’ın güneyinde dağlık bir bölge olan Nihâvend’te topladı. Bu orduda bulunan en önemli komutanlardan biri de yine Eş‘as b. Kays idi. Rivâyete göre Hz. Ömer, Nu’mân b. Mukarrin’in öldürülmesi halinde komutanlığı Huzeyfe b. el-Yemân’ın almasını, onun da öldürülmesi halinde Cerîr b. Abdullah el-Becelî’nin, onun da öldürülmesi halinde Muğîre b. Şu‘be’nin onun da öldürülmesi halinde Eş‘as b. Kays’ın ordu komutanlığını devralmasını emretmişti.⁵⁸ Nu’mân b. Mukarrin, ordusuyla el-İsbizhân’a geldiğinde ordunun sağ kolunun başına Eş‘as b. Kays’ı, sol kolunun başına ise Muğîre b. Şu‘be’yi koydu.⁵⁹

⁵³ Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud (282/895), *el-Ahbârü’t-Tivâl*, Thk.: Abdulmun’im ‘Âmir, Kahire 1960, s. 122.

⁵⁴ Bk. İbn ‘Abdi’l-Berr, *el-İsti‘âb*, I, 110; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, I, 227.

⁵⁵ el-Belâzurî, *Futûh*, s. 379.

⁵⁶ el-Belâzurî, *Futûh*, s. 380-382.

⁵⁷ el-Belâzurî, *Futûh*, s. 392.

⁵⁸ el-Belâzurî, *Futûh*, s. 434; ayrıca bk. İbn Hibbân, II, 227.

⁵⁹ el-Belâzurî, *Futûh*, s. 438.

Birçok kaynakta, Eş'as b. Kays'ın Yermük fethine katıldığı ve çatışmalar sırasında bir gözünü kaybettiği de anlatılmaktadır.⁶⁰ Belâzurî, Yermük savaşında Eş'as b. Kays'la beraber, Hâşim b. 'Utbe ile Kays b. Mekşuh'un da birer gözlerini kaybettiklerini rivâyet eder.⁶¹

Rivâyetlerde Hz. Ömer'in, Hâlid b. Velid'i başkumandanlık görevinden almasında Eş'as b. Kays'ın önemli bir Rolü olduğu da geçmektedir. İbn Kesir'e göre Hâlid b. Velid'in, Eş'as b. Kays'a 10.000 dirhem vermesinden dolayı azledildiğini söyleyerek, Hz. Ömer'in, azil nedenini şöyle ifade ettiğini ekler: “Şu ganimet mallarını Muhâcirlere vermesini Hâlid'e emretmiştim; ama o, bu malları güçlülere, şerefliilere ve dili uzun olanlara dağıttı. Ben de bunun üzerine onu azledip Ebû 'Ubeyde'yi komutan yaptım.”⁶²

Hz. Ömer tarafından kurulan Kûfe şehrine yerleşen Arapların büyük bir bölümünü, Güney Arapları oluşturmaktaydı.⁶³ Başta Hz. Osman ve Hz. Ali dönemi olmak üzere; ileriki dönemlerde Kûfe şehrinde her zaman Güney Araplarının söz sahibi oldukları göze çarpmaktadır. Kûfe şehri kurulunca, bu şehre ilk yerleşen kabilelerden birinin de Kinde kabilesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu kabile, Kûfe şehrinin siyasi hareketlerinde devamlı söz sahibi olmuştur. Kinde kabilesinin lideri konumunda olan Eş'as b. Kays, Irak fethinden sonra kabilesiyle birlikte bu şehre yerleşmiştir.⁶⁴ Belâzurî'nin rivâyetine göre, daha Hz. Ömer döneminde Eş'as, Kûfe şehrinde en önde gelen şahsiyet konumundaydı. Hatta bu konuda Şurahbil b. es-Simt'ın, Eş'as'la yarıştığı kaydedilmektedir. Eş'as, liderliğini muhafaza edince Şurahbil b. es-Simt Kûfe'den ayrıлып babasının yanına Humus'a yerleşti.⁶⁵

⁶⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 51; ayrıca bk. Dîneverî, s. 120; el-Belâzurî, *Futûh*, s. 193; İbn Habîb, s. 302; İbn 'Asâkir, IX, 118; ez-Zehebî, *A'lâm*, II, 38.

⁶¹ el-Belâzurî, *Futûh*, s. 193. Dîneverî, Yermük savaşı sırasında gözünü kaybedenlerden birinin de Eşter en-Nehâf olduğunu anlatır. Bk. *el-Ahbârü't-Tivâl*, s. 120.

⁶² İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 130. Hâlid b. Velid'in başkumandanlıktan azli konusunda daha geniş bilgi için bk. Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, İFAV Yay., İstanbul 2006, s. 427-446; Ayrıca bk. Taberî, *Târîh*, III, 166-167; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 92-93; İbn Haldûn, *Târîh*, II, 109; Çelebi, Ahmet, *Örnek Halifeler Dönemi*, Çev.: Hasan Fehmi Ulus, Seriyye Yay., İstanbul 1997, s. 37, 38; H. İ. Hasan, I, 293-294; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 92-93; Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, s. 427.

⁶³ Söylemez, s. 96.

⁶⁴ İbn Hacer, *el-İsabe*, I, 51; İbn Sa'd, VI, 99; İbn 'Asâkir, IX, 118; el-Mizzî, III, 286-287.

⁶⁵ Şurahbil b. es-Simt b. el-Esved el-Kindî'nin babası olan es-Simt, Şam, Humus ve Yermük savaşlarında büyük kahramanlıklar göstermiş, fetihlerden sonra da Humus'ta boşalan evleri Müslümanlar arasında taksim etmişti. Bk. el-Belâzurî, *Futûh*, s. 196-197.

Eş'as b. Kays, Irak ve Suriye cephelerinde katıldığı fetihlerde birçok ganimet elde etmişti. Kabilesiyle birlikte Kûfe'ye yerleşince kendisine Kumâm manastırı yakınında bir konak inşa etmiştir. Bu konak Kûfe'nin en görkemli konaklarından biriydi.⁶⁶

4. Hz. Osman Döneminde Eş'as b. Kays

Rivâyetlere göre, Azerbaycan Hicrî 20 (Miladî 642) yılında Hz. Ömer'in Irak bölgesine gönderdiği komutanlarından olan Muğîre b. Şu'be tarafından fethedilmiştir. Muğîre b. Şu'be, buranın halkıyla anlaşma yapıp tekrar Kûfe taraflarına dönmüştü. Ancak Muğîre b. Şu'be'den sonra Azerbaycan halkı irtidat edip anlaşmalarını bozdular. Daha sonra Azerbaycan üzerine Eş'as b. Kays yürümüş ve Bâcervan adlı kaleyi tekrar fethetmişti. Eş'as b. Kays, fetihten sonra Muğîre b. Şu'be'nin şartları üzerine tekrar Azerbaycan halkıyla anlaştı.⁶⁷

İbnü'l- Esîr'in rivâyetine göre, Hz. Osman'ın hilafetinin 11. yılında Sa'îd b. el-'As, bir heyetle Medine'ye dönmek üzere yola çıkmadan önce fethedilen yerlere valiler tayin etmiştir. Bu valilerden biri de Azerbaycan'a tayin ettiği Eş'as b. Kays el-Kindî idi.⁶⁸ Başka rivâyetlere göre; Azerbaycan fethine Velîd b. Ukbe ve Eş'as b. Kays birlikte katılmışlardı. Fetih gerçekleşikten sonra, Velîd b. Ukbe oradan ayrıldı ve Eş'as b. Kays'ı vali tayin etti. Daha sonra Azerbaycan halkı anlaşmayı bozunca Eş'as, Velîd b. Ukbe'ye mektup yazıp yardım istedi. Velîd de Eş'as b. Kays'a yardım gönderdi. Eş'as, bütün halkı gelen kuvvetlerin de yardımıyla tekrar itaat altına aldı. Divandan atâ alan Araplardan bir zümreyi bu bölgeye yerleştirdi ve onlara, halkı İslâmiyet'e çağırmayı emretti.⁶⁹ Belâzurî'ye göre Velîd, valiliğinin sonunda Eş'as b. Kays el-Kindî'yi kendi temsilcisi olarak Azerbaycan'a tayin etmiştir.⁷⁰

Bazı rivâyetlerde ise Eş'as b. Kays'ı Azerbaycan'a Hz. Ali, vali olarak tayin etmiştir. Eş'as, Azerbaycan'a gelince, halkın çoğunun Müslüman olduğunu ve Kur'an okuduklarını gördü. O, divanlardan atâ alan Araplardan bir zümreyi Erdebil'e yerleştirdi, burayı şehir haline getirdi ve bir cami

⁶⁶ el-Belâzurî, *Futûh*, s. 406.

⁶⁷ Dîneverî, s. 156; el-Belâzurî, *Futûh*, s. 468-469.

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 147 (trc. III, 152).

⁶⁹ el-Belâzurî, *Futûh*, s. 471-472.

⁷⁰ el-Belâzurî, *Futûh*, s. 469.

yaptırdı.⁷¹ Yine Hz. Ali'nin Azerbaycan'a önce Sa'îd b. Sâriye el-Huzâî'yi, daha sonra da Eş'as b. Kays'ı vali tayin ettiği de rivâyet edilir.⁷²

Belâzurî, kendi döneminde Azerbaycan bölgesinde bulunan Serat adındaki şehirden bahsederken, bu şehirde Kinde kabilesinden bir zümrenin bulunduğunu ve bunların Eş'as b. Kays'la birlikte Azerbaycan'a gelen Kindelilerin torunları olduğunu anlatır.⁷³ el-Minkârî, Eş'as b. Kays'ı Azerbaycan'a Hz. Osman'ın vali olarak atadığını ifade ettikten sonra, akabinde; bu atamadan önce Hz. Osman'ın oğlu 'Amr'ın, Eş'as'ın kızıyla evli olduğunu dile getirerek bu konuda önceden oluşan akrabalık bağının etkin olduğunu dile getirir.⁷⁴

B. HZ. ALİ DÖNEMİNDE EŞ'AS b. KAYS

1. Sıffin Savaşından Önce Eş'as b. Kays

Hz. Osman'ın katliyle sonuçlanan Cer'a olayı ve Cemel vakası gibi, Sıffin savaşına sebep olan fitne hareketlerinde Kinde kabilesinden de katılım olduğu anlatılmaktadır.⁷⁵ Kindeliler, Kûfe şehri kurulunca Eş'as b. Kays'ın liderliğinde buraya yerleşmişlerdi. Fitne hareketlerinde en çok Mısır, Basra ve Kûfe'den katılım gerçekleşmiştir. Bu fitne hareketlerinde Kinde kabilesi de Kûfeliler arasında yer almıştır. Bu olaylar esnasında Eş'as b. Kays'ın Medine'den çok uzak olan Azerbaycan gibi bir vilayette valilik yapıyor olması, ilk etapta onun bu isyan ve fitne hareketlerinden uzak kalmasını sağlamıştır.

Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra isyana katılanlar, yeni bir halîfe arayışı içerisine girmişlerdi. Birçok defa reddettiği halde ısrarlar üzerine Hz. Ali, dördüncü halîfe olmayı kabul etmiştir. Hz. Ali'nin, halîfe olur olmaz yaptığı ilk icraatı, kendisinden önceki halîfenin vilayetlere atadığı valileri değiştirmek olmuştur. Muğîre b. Şu'be ve Abdullah b. Abbas, Hz. Ali'ye valileri değiştirmesi konusundaki politikasının doğru olmadığını söyledikleri halde Hz. Ali, bu politikasından vazgeçmemiştir. Hz. Ali, Osman b. Huneyf'i Basra'ya, Sehl b. Huneyf'i Şam'a, Umara b. Şihab'ı Kûfe'ye, 'Ubeydullah b. Abbas'ı Yemen'e ve Kays b. Sa'd'ı da Mısır'a vali olarak tayin etti. Bu arada

⁷¹ el-Belâzurî, *Futûh*, s. 473.

⁷² el-Belâzurî, *Futûh*, s. 470.

⁷³ el-Belâzurî, *Futûh*, s. 476.

⁷⁴ el-Minkârî, Nasr b. Muzâhim (212/827), *Vak'atu Sıffin*, Thk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire 1382/1962, s. 20; ayrıca bk. Dîneverî, s. 156. İbn Mâkûlâ'nın anlattığına göre Eş'as'ın 'Amr b. Osman'la evli olan kızı Hübâne (veya Hübâbe) idi. Bk. *İkmâlu'l-Kemâl*, II, 373.

⁷⁵ Söylemez, s. 113-114.

Hız. Ali, o sırada Azerbaycan valisi olan Eş'as b. Kays'a görevi konusunda müdahale etmemiştir. Hız. Ali'nin, Sıffin'dan önce Hız. Osman'ın vali olarak atadığı Eş'as b. Kays'ın görevine müdahale etmemesi, muhtemelen o gün için Azerbaycan'ın Şam, Mısır, Küfe ve Basra gibi merkezi şehirlere oranla ikinci planda yer alması ve başkente uzak bir vilayet olmasından kaynaklanmıştır. Eş'as da buna mukabil Hız. Ali'nin bey'at teklifine olumlu cevap vermiştir.

Hız. Ali, Cemel olayından sonra Basra'dan geri dönüp Küfe'ye gelmiş ve Hız. Osman'ın Hemedân'a vali olarak tayin etmiş olduğu Cerîr b. Abdullah el-Becelî ile yine Hız. Osman tarafından tayin edilmiş olan Azerbaycan valisi Eş'as b. Kays'ın, kendisine bey'at etmek üzere yanına gelmelerini istemiş ve her ikisi Hız. Ali'nin yanına gelerek ona bey'at etmişlerdi.⁷⁶

İbn Kuteybe'ye isnat edilen eserde anlatıldığına göre Hız. Ali, valileri kendisine bey'at etmek üzere davet ettiği sırada bir mektup yazıp Ziyâd b. Ka'b'la Azerbaycan valisi Eş'as b. Kays'a gönderdi.⁷⁷ Eş'as bu mektubu okuyunca Ziyâd b. Ka'b kalktı ve insanlara Medine'de olup bitenleri anlattı.⁷⁸ Ziyâd b. Ka'b'ın bu konuşmasından sonra Eş'as insanlara hitaben: "Ey insanlar! Emîre'l-Mü'minin Osman beni Azerbaycan'a vali tayin etti. Ancak o şimdi öldürüldü. Buna dair haber elimdedir. Şu anda Ali b. Ebû Tâlib insanlardan bey'at alıyor. Bizim kendisinden öncekilere itaat ettiğimiz gibi,

⁷⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 276; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 282; İbn Haldûn, *Târîh*, II, 169.

⁷⁷ Minkarî, eserinde bu kişinin Ziyâd b. Merheb el-Hemdânî olduğunu söyler. Bk. *Vak'atu Sıffin*, s. 20; ayrıca bk. İbn A'sem, I [I-II], 511. Hız. Ali, Ziyâd'la gönderdiği mektubunda Eş'as'a hitaben: "Mektup sana ulaştığında insanlardan önce bana bey'at et. Allah'tan kork ve daha sonra benim için halktan bey'at al." diye emretmişti. Mektubun devamında, Talha ve Zübeyr'in kendisine bey'at edenlerin ilki olduğunu, ancak daha sonra yaptıklarının hilafına kendisine olan bey'atlarını bozduklarını anlatır. Ümmü'l-Mü'minin'in Basra'ya yürüdüğünü, kendisinin Muhâcîr ve Ensar'la onların üzerine hareket ettiğini, onlarla karşılaştıklarında geldikleri yere geri dönmelerini teklif ettiklerini, ancak onların buna yanaşmadıklarını, çağrılarını kendilerine ulaştırdığını ve selametlerini arzuladıklarını ifade ettikten sonra Cemel vakasında neler olduğunu haber verir. Daha sonra vazifesinin kendisinin malı olmadığını, bunun boynunda bir emanet olduğunu, beytü'l-malın Allah'ın malı kendisinin ise ona bekçi olduğunu, beytü'l-maldaki malları kendisine getirip teslim etmesini, şerre bulaşmamasını ve istikametten şaşmamasını anlatmıştır. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Thk.: Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Kahire 1387/1967, I, 83; ayrıca bk. Ya'kübî, Ahmed b. Ebî Abdullah b. Ca'fer b. Vehb (284/897), *Târîhu'l-Ya'kübî*, Beyrut 1423/2002, II, 139; Minkarî, s. 20, 21; İbn A'sem, I [I-II], 511; İbn 'Abd Rabbih, Ebû 'Umer Ahmed b. Muhammed el-Endelusî (327/939), *el-İkdu'l-Ferîd*, Thk.: Ahmed Emîn, Ahmed ez-Zeyn, İbrahim el-Ebyârî, Kahire 1389/1969, IV, 268; İbn Hibbân, II, 285-286.

⁷⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 83, 84; ayrıca bk. Minkarî, s. 21.

kendisine de itaat etmemizi istiyor. İşte Zübeyr ve Talha hakkındaki haberler de size ulaştı. Hz. Ali bu konuda bizden ve sizden güven bekliyor.” demiştir.⁷⁹

Bazı rivâyetlere göre Eş’as, evine çekilip akrabalarını ve güvendiği bazı arkadaşlarını çağırdı. Onlara, “Ali’nin mektubu beni korkutuyor. Çünkü o Azerbaycan’ın bütün mallarını istiyor.” dedikten sonra Muâviye’ye katılmak istediğini dile getirdi. Yanındaki akrabaları ve arkadaşları ise ona böyle bir şeyin kendileri için ölümden daha kötü bir şey olduğunu söyleyerek onu bu arzusundan vazgeçirmişlerdir.⁸⁰

Elimizde bulunan kaynaklar, Eş’as b. Kays’ın Hz. Ali’nin bu isteğine olumlu cevap verdiğini ve halktan onun için bey’at aldığı konusunda mutabıktır.⁸¹ Ancak İbn Kuteybe’nin rivâyetinden anlaşıldığı kadarıyla Eş’as’ın, Hz. Ali’ye bey’at konusunda tereddütte kaldığı ve Hz. Muâviye’ye katılma eğiliminde olduğu görülmektedir. Eş’as’ın, ülke merkezinde vuku bulan mevcut karışıklıklardan etkilenip Hz. Ali’ye bey’atı konusunda tereddütte kalması anlaşılabilir bir olaydır. Bu konuda muhtemelen yakın çevresiyle de fikir alışverişinde bulunmuştur. Ancak Hz. Ali’nin mektubundan sonra Hz. Muâviye’ye iltihak etmeye meyletme hâdisesi, sonradan Eş’as b. Kays’ın Hz. Muâviye’nin işbirlikçisi olduğu yaklaşımından ortaya çıkan bir rivâyet olabilir.

Kaynaklar, Hz. Ali’nin Eş’as’ı kendisine bey’at etmeye davet etmesiyle beraber aynı zamanda Kûfe’ye çağırdığını da zikrederler.⁸² Cemel ve Sıffin hâdiseleri arasında uzun bir sürenin olmaması da bu rivâyetleri desteklemektedir. Bazı kaynaklar, Hz. Ali’nin Eş’as’ı Azerbaycan’dan Kûfe’ye çağırmasını onu görevinden azletmesi olarak değerlendirmişlerdir.⁸³ Ancak Hz. Ali’nin, onun yerine yeni bir vali göndermemesi ve halktan bey’at alma vazifesini yine ona vermesi, Hz. Ali’nin onu görevinden azletmediği; ilk etapta geçici olarak merkeze çağırdığı şeklinde değerlendirilebilir. Öte yandan Eş’as, Kûfe’de bulunduğu sırada Hz. Ali’ye en yakın adamlardan ve Sıffin mücadelesinde en önemli komutanlardan biri olarak göze çarpmaktadır. Bunların yanında Halife’nin bir valiyi askerleriyle birlikte merkeze çağırması, onun bu görevini hala tanıdığını göstermektedir. Dolayısıyla bu konuda Hz.

⁷⁹ İbn A’sem, I [I-II], 512; İbn ‘Abd Rabbih, IV, 268.

⁸⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 84; ayrıca bk. İbn A’sem, I [I-II], 512; Minkarî, s. 21.

⁸¹ Bk. İbn A’sem, I [I-II], 510-512; Minkarî, s. 21; Dîneverî, s. 156; Çubukçu, “Eş’as b. Kays”, *DİA*, XI, 456.

⁸² Dîneverî, s. 156; İbn A’sem, I [I-II], 513.

⁸³ Demircan, *Hâricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din Siyaset İlişkisi*, Beyan Yay., İstanbul 2000, (*M. İsmâil Abdurrâzık’ın makalesi*), s. 109.

Ali'nin Eş'as'a dönük tavrı diğer bazı valilere yaptığı gibi tamamen görevden uzaklaştırmak olarak değerlendirilmemelidir. Hz. Ali'nin bu konuda Eş'as'a karşı farklı bir tavır sergilediği açıktır.

2. Sıffin Savaşında Eş'as b. Kays'ın Rolü

Eş'as b. Kays, gerek Cer'a olayında gerekse Cemel hâdisesinde bulunmamış olsa da Sıffin savaşını hazırlayan hâdiseler olması bakımından, bu iki olaya kısaca değineceğiz. Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Medine'de toplanmış bulunan isyancılar, yeni bir halife arayışı içerisine girdiler. Bu hâdiselerde ismi ön plana çıkanlardan biri olan Eşter en-Nehâî başta olmak üzere halk, Hz. Ali'ye bey'at etmek istedi. Hz. Ali, defalarca bu teklifi reddettiyse de yoğun ısrarlardan sonra bu görevi kabul etti.⁸⁴

Hz. Ali, hilafete gelir gelmez yapmak istediği ilk şey, siyasî birliği dağılma tehlikesiyle karşı karşıya olan devletin birliğini sağlamak ve kendisinden önceki halifenin uygulamalarından, gerek kendisinin gerekse halkın rahatsızlık duyduğu problemleri ortadan kaldırmak oldu. Hz. Ali, bu arzusuna dönük olarak ilk etapta valileri değiştirmek istedi.⁸⁵ Ancak bazı valiler, Hz. Ali'nin halifelliğini reddedip yerlerine tayin edilen yeni valileri kovunca, Hz. Ali, bu vilayetlerin üzerine yürümeğe karar verdi. Bunun için ordusunu teşkilatlandırıp öncelikle Şam'ı itaat altına almak üzere yola çıktı. Bu arada kaynaklar, Hz. Ali'nin kendisine bey'at etmesi için Hz. Muaviye'ye çeşitli mektuplar gönderdiğini, ancak Hz. Muaviye'nin, Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmadan Hz. Ali'ye bey'at etmeyeceğini söylediğini naklederler.⁸⁶

Hz. Ali'ye Medine'de Halife olarak bey'at edildiği sırada, Hz. Aişe Mekke'de bulunuyordu.⁸⁷ Talha ve Zübeyr de aynı sıralarda Hz. Ali'den umre için izin alıp Mekke'ye gitmişlerdi.⁸⁸ Mervân b. Hakem ise zaten Hz. Osman'ın katlinden sonra Mekke'ye kaçmıştı. Bunların yanı sıra Ya'la b. Münye, Abdurrahman b. Attâb ve Abdullah b. Zübeyr gibi birçok isim Mekke'de Hz. Aişe'nin etrafında toplanıp, Hz. Osman'ın kanını talep etme iddiasıyla Basra'ya doğru harekete geçtiler.⁸⁹

⁸⁴ İbn A'sem, I [I-II], 431-434.

⁸⁵ Doğrul, Ömer Rıza, *Büyük İslâm Tarihi-Asr-ı Saadet*, Eser Yay., İstanbul 1978, V, 79.

⁸⁶ İbn A'sem, I [I-II], 519.

⁸⁷ Ya'kûbî, II, 125.

⁸⁸ Dineverî, s. 141.

⁸⁹ Demircan, *Hâricîler'in Siyasî Faaliyetleri*, Beyan Yay., İstanbul 1996, s. 89.

Hız. Ali, Hız. Aişe ve yanındakilerin Basra'yı işgal ettiklerini duyunca küçük bir birlikle Basra'ya doğru yola çıktı. Bu arada Kûfelilere de haber göndererek onlardan yardım istedi. İki ordu el-Hureybe denilen yerde karşılaştılar. Birkaç barış teşebbüsü sonuçsuz kalınca çarpışma meydana geldi. Savaş, Talha ve Zübeyr'in hayatlarını kaybetmeleri ve Hız. Aişe taraftarlarının yenilgisiyle sonuçlandı.⁹⁰

Muaviye b. Ebî Süfyan'ı itaat altına almak üzere hazırlığa başlayan Hız. Ali, hiç hesapta olmayan Cemel hâdisesiyle karşı karşıya kalmıştır. Cemel vakası, her ne kadar Hız. Ali'nin üstünlüğüyle neticelenmişse de siyasî sonuçları itibariyle birçok kayıplara yol açmıştır. Özellikle de ümmetin önde gelenlerinin Hız. Ali'ye bağlılıkları konusunda kırılmalara yol açmıştır.⁹¹

Hız. Muâviye'nin bey'atı reddederken hilâfet iddiasında bulunmadığı açıktır. O, Şamlılardan destek talep ettiğinde kendisine halife olarak değil, emir olarak bey'at edilmiştir.⁹² Ancak onun, başından beri hilâfet peşinde olduğunu söyleyen araştırmacılar da vardır.⁹³

Cemel savaşından sonra Hız. Ali Kûfe'ye geçince, Hız. Muâviye'yi bey'ata davet etmek için tekrar çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu arada Hız. Ali, Azerbaycan valisi Eş'as b. Kays ile Hemedân valisi olan Cerîr b. Abdullah el-Becelî'yi de Kûfe'ye çağırmişti. Hız. Ali, Hız. Muâviye'ye bir adam göndermek istediğinde Cerîr b. Abdullah kendisini göndermesini istedi.⁹⁴ Hız. Ali, Cerîr'le Hız. Muâviye'ye gönderdiği mektupta, Muhâcir ve Ensâr'ın kendisine bey'at ettiklerini hatırlattıktan sonra Cemel olayındaki hâdiseleri anlatmıştı. Mektubunda bir daha böyle kan dökülmemesi için, herkes gibi kendisinin de bey'at etmesini istedi.⁹⁵ Hız. Muâviye, 'Amr b. el-Âs ve Şam'ın diğer ileri gelenleriyle yaptığı istişareden sonra bey'at etmeyeceğini açıkladı.⁹⁶ Kaynakların birçoğunda Hız. Muaviye'ye, Hız. Osman'ın kanını talep etmeyi

⁹⁰ Sırma, İ.Süreyya, *Örnek Halifeler Dönemi*, Beyan Yay., İstanbul 1989, s. 193.

⁹¹ Bk. Demircan, *Ali- Muâviye Kavgası*, Beyan Yay., İstanbul 2002, s. 109.

⁹² Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 81.

⁹³ Bk. Sarıçam, s. 266.

⁹⁴ Cerîr, Hız. Ali'ye; "Muâviye'ye beni gönder, çünkü onunla yakınlık ve akrabalığım vardır." deyince Eşter en-Nehâî, Hız. Ali'ye Cerîr'i göndermemesini çünkü onun gönlünün Muâviye'ye yakın olduğunu ifade etmiştir. Hız. Ali de Eşter'e: Cerîr'e müsaade etmesini, eğer onlara nasihat ederse emaneti yerine getirmiş olacağını, eğer münafıklık yaparsa emanete hıyanet ettiğinden dolayı günaha gireceğini söylemiştir. Ya'kûbî, II, 127; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 84; Minkarî, s. 28; Huart, C. L., "Eşter", *İA.*, Milli Eğitim Yay., İstanbul 1979, IV, 397-398.

⁹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 84-85.

⁹⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 282; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 85; İbn A'sem, I [I-II], 515-517.

bahane edip Hz. Ali‘ye bey‘at etmeme fikrini, ‘Amr b. el-‘Âs‘ın telkin ettiği anlatılır.⁹⁷

Hz. Ali, Hz. Muaviye‘nin kendisine bey‘at etmemekte ısrar ettiğini ve ona gönderdiği davet haberlerinin de sonuçsuz kaldığını görünce Kûfe‘de bulunan taraftarlarından önde gelenleri toplayıp onlarla istişare etti. Bu istişare sırasında savaşmaya karşı oldukları halde susanlar olduğu gibi, Eşter en-Nehâî gibi savaşmayı Hz. Ali‘ye ısrarla önerenler de vardı. İstişare neticesinde Şamlıların üzerine yürümeye karar verildi.⁹⁸

Kûfe‘de savaş hazırlıklarının başladığı sırada Hz. Ali, Yemenli kabilelerin reislerini değiştirmek istedi. Bu gaye ile Yemenlilerin lideri olan Eş‘as b. Kays yerine Hassan b. Mahduc‘u tayin edince, Yemenliler bu karara karşı çıktılar. Yemenlilerden Eşter en-Nehâî, ‘Adî et-Tâî ve Zahr b. Kays Eş‘as‘ın liderliğe daha layık olduğunu, öteden beri en şerefliilerinin Eş‘as olduğunu, Hassan‘ın onun kadar dirayetli olmadığını ve ona reisliğin yakışmadığını öne sürerek Hz. Ali‘yi bu isteğinden vazgeçirdiler.⁹⁹

Diğer taraftan Hz. Ali, 8.000 kişilik bir öncü kuvvetini Ziyâd b. Nadr el-Hârizî ile birlikte Şam‘a doğru yola çıkardıktan sonra peşinden Şureyh b. Hânî ile birlikte 4.000 kişilik bir yardımcı kuvvet daha gönderdi.¹⁰⁰ Bu arada Hz. Ali, kendisi de ordusuyla birlikte Şam‘a doğru harekete geçti. Medâin civarına geldiğinde halktan bir miktar asker kendisine katıldı. Şehirde Sa‘d b. Mes‘ûd‘u vali olarak bıraktıktan sonra Nuheyle‘den geçip Rakka‘ya doğru yöneldi.¹⁰¹

Hz. Muâviye, Hz. Ali‘nin Şam‘a doğru harekete geçtiğini öğrenince Şam halkına “Hz. Osman‘ın katilleriyle savaşmak üzere hazırlanm.” gibi telkinlerde bulunarak mücadelesine hedef belirlemişti. Her fırsatta Hz. Osman‘ın kanlı gömleğini ve eşi Nâile‘nin kesik parmaklarını teşhir ediyordu. Bu şekilde, Şam tarafı Hz. Ali‘yle mücadele etmeye tam motive oluyordu.¹⁰² Hz. Muâviye, Ebu‘l-A‘ver ile Süfyân b. ‘Amr‘ı bir kısım askerlerle birlikte

⁹⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 88; İbnü‘l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 276-277 (trc. III, 285); ayrıca bk. İbn Şebbe, III, 819.

⁹⁸ İbn A‘sem, I [I-II], 559, 570.

⁹⁹ Minkarî, s. 137-138; İbn A‘sem, II [III-IV], 64-65.

¹⁰⁰ Minkarî, s. 121; İbnü‘l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 279 (trc. III, 286-287).

¹⁰¹ Ya‘kûbî, II, 130; İbnü‘l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 278 (trc. III, 286).

¹⁰² İbn A‘sem, I [I-II], 556-557.

öncü kuvvetler olarak göndermiş, kendisi de büyük bir ordu ile Sıffın mevkiine yakın bir yerde onlara yetişmişti.¹⁰³

Hiz. Ali, askerleriyle birlikte Fırat nehrini geçtikten sonra yine öncü kuvvetlerini önden göndermişti. Bu öncü kuvvetler Şam sınırına yaklaştıkları bir sırada Ebu'l-A'ver es-Sülemî'nin başında bulunduğu Şam kuvvetlerinden bazı askerlerle karşılaşmışlardı. Derhal Hiz. Ali'ye durumu bildirince o da Eşter'i oraya göndermişti. Bu arada Ebu'l-A'ver'in başında bulunduğu, Şamlıların öncü birlikleri ile Eşter en-Nehâî'nin başlarında bulunduğu, Iraklıların öncü kuvvetleri arasında ufak çapta çeşitli çarpışmalar meydana gelmişti.¹⁰⁴

Hiz. Muâviye, Ebu'l-A'ver'e Irak askerlerinin su almalarını önlemek için yaklaşık 10.000 askerle suyolunu tutmasını emretti.¹⁰⁵ İşte bu sırada Eşter, Hiz. Muâviye'nin öncü kuvvetleriyle birleştiğini görünce emrindeki 4.000 kişilik bir kuvvetle onlara karşı koyamayacağını anladı ve derhal Hiz. Ali'nin yanına döndü.¹⁰⁶ Hiz. Muâviye önceden suyolunu tutma konusunda adamlarıyla istişare etmişti.¹⁰⁷ Hiz. Ali, sudan faydalanma hususunu görüşmek için Sa'sa'a b. Suhân'ı Hiz. Muaviye'ye göndererek, ondan askerlerinin sudan istifade etmelerine izin vermesini istedi. Hiz. Muâviye, komutanlarının da isteği üzerine bu teklifi reddetti. Irak askerleri bir gün bir gece susuz kaldılar.¹⁰⁸ Minkarî'de geçen başka bir rivâyete göre ise Irak ordusu on dokuz gün susuz kalmıştır.¹⁰⁹

Irak ordusunda susuzluk had safhaya ulaştınca Eş'as b. Kays, Hiz. Ali'ye gelerek Şamlıların kendilerini sudan istifade etmelerini engelleyemeyeceklerini söyleyerek, savaşmak için izin istedi. Eş'as, Hiz. Ali'ye: "Ey Mü'minlerin Emîri! Sen aramızdayken ve kılıçlarımız yanımızda olduğu halde bu topluluk bizi Fırat'ın suyunu almaktan nasıl alıkoyabilir? Bizi

¹⁰³ Minkarî, s. 156. Sıffın; Rumlar tarafından kurulan ve o sırada harabe halde bulunan bir köydür. Fırat'a bir ok atımı kadar yakındır. Fırat ile Sıffın arasındaki yerde söğüt ve hurma ağaçlarından müteşekkil sık ağaçlıklı bir ormanlık bulunmaktaydı. Ayrıca bu arada iki fersah uzunluğunda su çukurlarıyla dolu düz ve geniş bir alan vardı. Ve burası taşlık bir yolla Fırat'a bağlanmaktaydı. Fırat'a ulaşan yolların etrafı bataklık olduğundan, suya giden diğer yollar geçilmeyecek durumdaydı. Bk. Dineverî, s. 167; Buhl F. R., "Sıffın", *İA.*, Milli Eğitim Yay., İstanbul 1979, X, 551-554.

¹⁰⁴ Minkarî, s. 166-167.

¹⁰⁵ Minkarî, s. 160- 162. Kaynaklar bu asker sayısını farklı rakamda vermişlerdir. Bk. el-Mizzî, III, 291.

¹⁰⁶ Minkarî, s. 157.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 284 (trc. III, 289); İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 285; İbn A'sem, II [III-IV], 4.

¹⁰⁸ Minkarî, s. 160-161.

¹⁰⁹ Minkarî, s. 162.

bunlarla baş başa bırak. Allah'a yemin olsun ki, ya ölürüz ya da onları püskürtmeden geri dönmeyiz.” deyip su işini halletmek için bizzat kendisinin gönderilmesini Hz. Ali'den istedi. Hz. Ali de Eş'as'ın bu teklifini kabul etti ve suyollarını elde etmesi için savaş hazırlıklarına başlanmasını emretti.¹¹⁰ Eş'as, hemen o gece savaş hazırlıklarına başladı. Askerlerine: “Ya öleceğiz ya da suyollarını ele geçireceğiz.” deyip sabahın ilk ışıklarıyla birlikte saldırıya geçeceklerini söyledi. Eş'as, sabaha doğru yanına aldığı 12.000 askeriyle Şamlıların üzerine hücumla geçti. Taraflar birbirine yaklaşıncaya birbirlerini ok yağmuruna tuttular. Daha sonra kılıçlar ve mızraklarla çarpışmaya başladılar. Çarpışmalar esnasında suyolunu tutan Şam ordularının başında Ebu'l-A'ver bulunuyordu. Saldırıya geçen Irak ordusunun komutası ise Eş'as b. Kays'ın emrindeydi. Çarpışmalar şiddetlenince Hz. Muâviye, Ebu'l-A'ver'in yardımına 'Amr b. el-Âs komutasında büyük bir yardımcı kuvvet gönderdi. Bunun üzerine Hz. Ali de Eş'as'ın yardımına Eşter en-Nehâî komutasında bir bölük gönderdi.¹¹¹

Çarpışmalardan önce ve çarpışmalar esnasında Eş'as, birkaç defa Ebu'l-A'ver ve 'Amr b. el-Âs'dan suyollarını serbest bırakmalarını istedi.¹¹² Ancak Şamlılar bu teklifi her defasında reddettiler. Bunun üzerine Eş'as b. Kays, Eşter en-Nehâî ile birlikte Şamlıların üzerine hücum etti. Süvari birliklerine Eşter, piyade birliklerine Eş'as kumanda ediyordu.¹¹³ Neticede zafer Iraklıların oldu ve Eş'as, suyollarını Şamlıların elinden almayı başardı.¹¹⁴ Daha sonra Eş'as, bu zaferini Hz. Ali'ye Eşter vasıtasıyla bildirdi.¹¹⁵ Bu olay Eş'as'ın, Sıffin savaşı boyunca gösterdiği en büyük kahramanlığı.

Iraklı askerler, suyollarını Şamlıların elinden alınca, “Biz bu sudan Şamlılara bir yudum bile içirmeyeceğiz.” dediler. Ancak Hz. Ali askerlerine, “Şamlılardan suyu menetmeyin.” deyip, Şamlıların uygulamalarının tersine sudan istifadelerine mani olmadı.¹¹⁶ Hz. Ali'nin bu tutumu iki taraf arasındaki

¹¹⁰ Dîneverî, s. 169; İbn A'sem, II [III-IV], 7; Taberî, *Târîh*, III, 566-567; el-Mizzî, III, 291-292.

¹¹¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 94; Minkarî, s. 166-167; Dîneverî, s. 169; İbn A'sem, II [III-IV], 7-10; Halife b. Hayyât, Ebû 'Amr (240/854), *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, Thk.: Süheyl Zekkâr, Beyrut 1414/1993, s. 145; İbn Haldûn, *Târîh*, II, 170; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 284 (trc. III, 289); İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 284-285.

¹¹² İbn A'sem, II [III-IV], 14-15; İbn Haldûn, *Târîh*, II, 170.

¹¹³ Minkarî, s. 160-162. Ayrıca bk. Ayar, s. 43.

¹¹⁴ el-Mizzî, III, 291; İbn 'Asâkir, IX, 136; Halife b. Hayyât, s. 145; ez-Zehabî, *A'lâm*, II, 40.

¹¹⁵ Minkarî, s. 166, 169; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 285 (trc. III, 290).

¹¹⁶ Dîneverî, s. 169.

havanın yumuşamasına vesile oldu. Böylece taraflar, iki gün boyunca savaşımdan bekletiler.¹¹⁷ Ancak bazı kaynaklar, su meselesinden dolayı çarpışmaların devam ettiği sıralarda tarafların bir araya gelip savaşı kestiklerini ve sudan beraberce istifade etmeleri üzerine anlaştıklarını, dolayısıyla bu yumuşak havanın oluşun bu uzlaşmanın bir eseri olduğunu rivâyet ederler.¹¹⁸

Su işinin hallinden sonra taraflar arasındaki sessizliği, elçilerin uzlaşma arayışları takip etti. Bu arada Hz. Ali, Ebû ‘Amr b. Beşîr, Sa‘îd b. Kays el-Hemdânî ve Şebes b. Rib‘î et-Temîmî’yi yanına çağırarak onlardan, Hz. Muâviye’nin yanına gidip onu Allah’a itaate ve cemaate bağlanmağa davet etmelerini istedi. Bu sefer de taraflar arasında bir ittifak oluşturulamadı.¹¹⁹ Elçilerin olumsuz bir haberle dönüşü, Hz. Ali tarafında gerginliği arttırdı. O esnada Irak askerlerinden bir grup, savaş meydanına çıkarak Şam askerleriyle çarpışmaya başladılar.¹²⁰

Belli aralıklarla gerçekleşen çarpışmalar esnasında, Hz. Ali tarafından saldırıya geçen en önemli komutanlardan biri Eşter idi. Eşter, komutanlar arasında savaşa en çok istekli olanların başında geliyordu.¹²¹ Bu ufak birliklerin çarpışmaları esnasında Eş‘as b. Kays’ın mücadeleyi daha çok merkezden takip ettiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu durum muhtemelen Eş‘as’ın saygın bir lider oluşundan kaynaklanmaktaydı.

Hicrî 37 (Miladî 659) yılının Safêr ayına kadar taraflar arasındaki çarpışmalar ya kabileler arasında ya da ufak birlikler arasında gerçekleşiyordu. Daha sonra her iki taraf büyük çarpışma için ordularını düzenlemeye başladılar. Hz. Ali, atlı birliklerin başına ‘Ammar b. Yâsîr’i, piyadelerin başına ‘Abdullah b. Budeyl el-Huzâ’î’yi tayin etti. Sancağı Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkas ez-Zührî’ye verdi. Sağ cenahtaki birliklerin başına Eş‘as b. Kays’ı, sol cenahın başına da ‘Abdullah b. ‘Abbas’ı tayin etti.¹²²

Şam ordusunda atlı birliklere ‘Ubeydullah b. Ömer b. el-Hattab, piyadelere Müslîm b. ‘Ukbe el-Murrî, sağ cenaha Abdullah b. ‘Amr b. el-‘Âs,

¹¹⁷ Minkarî, s. 160.

¹¹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 284-285.

¹¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 286-287.

¹²⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 286 (trc. III, 291).

¹²¹ Minkarî, s. 174-178.

¹²² Dineverî, s. 171; Minkarî, s. 205; İbn Hibbân, II, 289; Halife b. Hayyât, s. 145; İbn ‘Asâkir, IX, 136; ez-Zehabî, *A‘lâm*, II, 40; Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 124, 125.

sol cenaha Habîb b. Mesleme el-Fihrî, merkeze Dahhâk b. Kays el-Fihrî, komutan olarak atandı. Sancak ise Abdurrahman b. Hâlid b. Velid'e verildi.¹²³

Savaştan önce her kabile, karşı tarafın ordusunda bulunan aynı kabilenin mensuplarıyla savaşacak şekilde düzenlendi. Bir kabileden karşı tarafta birlik yoksa o kabile, başka kabilelerle savaşmak üzere görevlendirildi.¹²⁴ Hz. Ali'nin ordusunda bulunan Kindeli birliklerin başında, Hucr b. 'Adî bulunmaktaydı. Ancak Hz. Muâviye'nin ordusunda Kindelilerden oluşan bir birlik olmadığından Hz. Ali tarafındaki Kinde birlikleri, Hz. Muâviye tarafında bulunan es-Sekûn ve es-Sekâsik kabileleriyle çarpışmışlardır.¹²⁵ İbnü'l-Esîr'de geçen bir rivâyete göre ise Kindeliler Eşter en-Nehât'nin emri üzerine karşı tarafta bulunan Eş'arilerle çarpışmışlardı.¹²⁶ Dîneverî'de geçen başka bir rivâyete göre; Irak ordusundan bir birlikle çatışma meydanına çıkan Eş'as, Şam ordusundan Habîb b. Mesleme'nin komutasındaki bir birlikle çatışmaya girmiş ve bu çarpışma yaklaşık yarım gün boyunca devam etmişti.¹²⁷

Rivâyetlere göre çarpışmalar sırasında Benî Bekr'den bir kişi Şam ordusundan olan Zü'l-Kila' adındaki bir kişiyi öldürür. Daha sonra Zü'l-Kila'ın oğlu, Eş'as b. Kays'a bir elçi göndererek babasının cesedini ister. Eş'as bu talebi anlayışla karşılar; ancak bu konuda Hz. Ali'den korktuğunu söyleyerek isteğini yerine getiremeyeceğini ifade eder. Fakat Eş'as, bu konuda Sa'd b. Kays'ın kendilerine yardımcı olabileceğini söyler. Bu haber Hz. Muâviye'ye gidince o Zü'l-Kila'ın oğlunu bu işten vazgeçirtir.¹²⁸

Savaşın kızıştığı bir sırada Hz. Ali, Benî Rabî'a'nın bulunduğu mevziye gelmişti. Bu esnada Şamlılar da Benî Rabî'a'nın mevziine doğru şiddetli bir hücumla geçmişlerdi. Bu sırada 'Adî b. Hâtem, Hz. Ali'den bu mevziyi terk edip merkeze gitmesini istemişti. Hz. Ali'ye ümmetin başında canlı kalması gerektiğini söyleyerek onu güvenli bir merkeze gitmesi için ikna etmeye çalışıyordu. Yine bu esnada Eş'as b. Kays, Hz. Ali'nin yanına gelmiş ve onu gördüğünde sesini yükselterek: "Ey Emîre'l-Mü'minin! Süvariye karşı

¹²³ Minkarî, s. 206. Gerek Irak ordularının başında bulunan komutanların gerekse Şam ordularının başında bulunan komutanların isimleri kaynaklara göre değişiklik arz edebilmektedir.

¹²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 296 (trc. III, 301); Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 126.

¹²⁵ Minkarî, s. 227. Minkarî'nin bu rivâyetine göre bu sırada Kinde kabilesinin başında Eş'as b. Kays bulunmaktaydı.

¹²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 302-303 (trc. III, 307).

¹²⁷ Dîneverî, s. 174.

¹²⁸ Minkarî, s. 302, 303; Dîneverî, s. 179.

süvari, adama karşı adam! Biz şu anda onlardan üstün bir konumdayız. Sen kendi makamına dön, insanlar senin yerini terk ettiğini zannetmesinler.” diyerek ondan karargâhına dönmesini istemişti.¹²⁹ Savaşın yoğunlaştığı bir esnada, ‘Ammâr b. Yâsir Şamlılar tarafından öldürüldü. ‘Ammâr b. Yâsir’in ölümü büyük yankı uyandırdı. Hz. Ali’nin taraftarları ‘Ammâr b. Yâsir’in öldürülmesi üzerine büyük bir moral kaybına uğramış, Şamlıların tarafında ise bu hâdise büyük tedirginliğe yol açmıştı. Hatta bunun üzerine iki tarafta da bazı çözümlerin olduğu görülmüştür. Minkarî’de geçen bir rivâyete göre ‘Ammâr b. Yâsir’in ölümü üzerine Şamlılar tarafında tedirginlik oluşunca Hz. Muâviye, taraftarlarına moral vermek için onlara şöyle seslendi: “Sizin onlardan öldürdükleriniz ve onların sizden öldürdüklerinden dolayı, doğru üzerinde olduğunuzdan şüphe etmeyin. Vallahi! Sizden olan Zü’l-Kila’ onlardan olan ‘Ammâr b. Yâsir’den büyüktü. Sizden olan Hevşeb onlardan olan Hâşim’den büyüktü ve yine sizden olan ‘Ubeydullah b. Ömer onlardan olan İbn Budeyl’den büyüktü. Adamlar bir birine benzer. Herkesin hesabı Allah’ın yanındadır. Sizi müjdeliyorum ki, o kavimden üç kişi öldü. Onlardan biri ‘Ammâr b. Yâsir idi ki, o bir köleydi. Ölenlerden Hâşim tutuşmuş bir ateş parçasıydı. Ölen İbn Budeyl ise yaptığını yapan bir adamdı. Geriye Eş’as, Eşter ve ‘Adî b. Hâtem kalmıştır. Eş’as’a gelince o, zaten kendi hemşerilerini korumakla meşguldür. Eşter ve ‘Adî ise ikisi fitne ile doludurlar. Allah yarın inşaallah onları da öldürür.”¹³⁰ Bu rivâyete göre Hz. Muâviye’nin, Eş’as’ı kavminin düşkünü biri olarak değerlendirip, onu kendisi için çok büyük bir tehlike olarak görmemesi dikkat çekicidir.

‘Ammâr b. Yâsir’in ölümünden sonra Iraklılar tarafında bir hareketlilik yaşandı. Bütün askerler savaşmak için galeyana gelmişti. Anlatıldığına göre Perşembe günü başlayan şiddetli çarpışmalar Cuma sabahına kadar devam etmişti ki, bu geceye “el-Herîr” gecesi denmiştir.¹³¹ Bu gecenin sabahında öğleye doğru sağ cenahtaki askerlerin komutanı olan Eşter, askerleriyle birlikte büyük bir cesaret ve kahramanlıkla Şam ordusunun üzerine yürümüş, karargâh merkezlerine kadar ilerlemişti.¹³²

Minkarî’de geçen bir rivâyete göre Eş’as b. Kays, “el-Herîr” gecesinde Kindelilerin başında çarpışmalara katılmıştı. Bu gecede Eş’as, yanında bulunan

¹²⁹ Minkarî, s. 402.

¹³⁰ Minkarî, s. 455.

¹³¹ Dineverî, s. 188; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 315 (trc. III, 319); İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 301-302.

¹³² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 315, 316 (trc. III, 319, 320); İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 302.

Kindelilere şöyle seslenmiştir: “Ey Müslümanlar topluluğu! Bu geçen gününüzde olanları gördünüz. Araplar o günde yok olmaya yüz tuttular. Bu yaşıma kadar ve eğer Allah dilerse bundan sonra göreceğim yaşıma kadar bu günün bir benzerini görmedim. Bu günü görenler görmeyenlere anlatacaklardır. Eğer yarın tekrar karşı karşıya gelirsek bu, Arapların yok olması demektir. Benim bu sözlerimden kastım, ölümden kaynaklanan tereddüdümdür. Ben yaşlanmış bir adamım, eğer yarın yok olursak, kadın ve çocuklarımızın durumunun ne olacağından korkuyorum. Allah'ım! Sen ailemden ziyade kavmimi ve ehl-i dini düşündüğümü biliyorsun. Başarı ancak Allah'tandır. Tevekkül Ona, dönüş de O'nadır. Bir görüş, doğru veya yanlıştır. Eğer Allah'ın emri gerçekleşirse netice, bir kulunu sevmesi veya kerih görmesiyle son bulur. Ben, bu sözlerimle kendim ve sizin için Allah'tan istiğfar diliyorum.”¹³³

Hz. Muâviye, Iraklı askerlerin şiddetli hücumu karşısında yenilgiye doğru gittiklerini anlayınca, derhal 'Amr b. el-Âs'ı yanına çağırması ve bu duruma bir çare bulmasını istemişti.¹³⁴ Başka rivâyetlere göre ise 'Amr b. el-Âs, mutlak bir yenilginin adım adım yaklaştığını görünce, Hz. Muâviye'nin yanına gelmiş ve bir çare bulmaları gerektiğini, aksi halde köklerinin kazınacağını ifade etmiştir.¹³⁵

3. Hakem Olayındaki Rolü

İbn Kuteybe, tahkîm hâdisesinin ortaya çıkışını şöyle anlatır: Hz. Muâviye'nin ordusunda yenilgi ve çözülme belirtileri ortaya çıkmıştı. Hz. Ali, bir gece kalkıp Şamlıları tehdit etti ve yarın kesin zafere ulaşmak için çarpışmalara bizzat katılacağını söyledi. Hz. Ali'nin bu sözlerini haber alan Hz. Muâviye 'Amr b. el-Âs'la bu konuyu istişare etti. 'Amr, ona şunları söyledi: “Senin adamların onun adamlarına karşı koyamaz. Hatta ne sen, ne de ben ona karşı koyabiliriz. Sen bir maksat için savaşıyorsun o da başka bir maksat için savaşıyor. Sen hayatı isterken o ölümü tercih ediyor. Hâlbuki Iraklıların senden korktuğu kadar Şamlılar ondan korkmuyor, çekinmiyor. Bence onu Allah'ın kitabına bırak. Böyle yaparsan sen onun zafer ağına düşmeden o senin ağına düşecektir.” Bu istişareden sonra Hz. Muâviye, bütün Şam halkına gecenin

¹³³ Minkarî, s. 480-481; ayrıca bk. Dineverî, s. 188.

¹³⁴ Çelebi, s. 88.

¹³⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 101-102, 108; Minkarî, s. 477; ayrıca bk. Aycan, İrfan-Söylemez, M. Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002, s. 46-47.

karanlıkları içinde imdat isteyen bir sığınma üslubuyla şu şekilde bağırımlarını emretti: “Ey Hasan’ın babası! Biz öldürdüğümüz takdirde bu topraklar üzerinde neslimizden geriye ne kalır. Hayattakileri Allah’ın koruması için aramızı Allah’ın kitabı bulsun.” dedikten sonra, sabah olduğunda hem mızrakların ucuna hem de atların boynuna Mushaflar takmışlardı.¹³⁶

Hicrî 37 (Miladî 658) yılı Safer ayının 12’sinde gerçekleşen bu hâdise, ‘Amr b. el-‘Âs’ın kurduğu plan üzerine işlemiştir. Bazı rivâyetlere göre ‘Amr b. el-‘Âs bu öneriyi ortaya atarken gerekçesini şöyle açıklamıştır: “Eğer bu teklifim gerçekleştirilirse, Iraklı askerler bizi bırakıp birbirleriyle uğraşmaya başlarlar. Biz de bu durumdan istifade edip rahat bir nefes alırız.”¹³⁷

Hz. Muâviye’nin, savaşın kızıştığı bir sırada ‘Amr b. el-‘Âs’ın dâhiyane fikriyle Kur’an’ın hakemliğine başvurma isteği, savaşın geldiği nokta itibarıyla bakılırsa pek samimi görünmemektedir. Nitekim çatışmaların öncesinde uzlaşma arayışları olduğu halde bu yönetime başvurulmaması ve ancak savaşın kaybedilmeğe yüz tuttuğu bir sırada böyle bir fikrin ortaya atılması da bu görüşü desteklemektedir.¹³⁸

Hz. Muâviye’nin askerleri, ‘Amr b. el-‘Âs’ın bu planını tatbik ederek, mızraklarının ucuna taktıkları Kur’an sahifelerini havaya kaldırıp, onun iki taraf arasında hakem olmasını istediler. Bu durum karşısında Hz. Ali, askerlerine savaşa devam etmelerini, Muâviye ve yanındaki arkadaşlarını çok iyi tanıdığını, çocukken de kötü kişiler olduklarını ve büyüdükten sonra da bu alışkanlıklarını terk etmediklerini; dolayısıyla Kur’an’ın hakemliğini istemelerinin aldatmadan ibaret olduğunu söyledi. Hz. Ali, taraftarlarından bir kısmının Şamlıların bu teklifine yumuşak bakmaları üzerine, taraftarlarına kızarak “Sizlere yazıklar olsun, vallahi onlar bu Kur’an sahifelerini sırf sizi aldatmak ve size tuzak kurmak için havaya kaldırmışlardır.” deyince, askerlerinden bazıları “Allah’ın kitabına davet edilip de ona icabet etmemek bize yakışmaz. Biz, bunu kabul edemeyiz.” dediler. Hz. Ali, Muâviye ve adamlarının Kur’an’ın emirlerine baş kaldırdıklarını ve onları doğru yola getirene kadar onlarla savaşmak gerektiğini, defalarca tekrarladı. Ancak kurradan Mis’ar b. Fedekî, Zeyd b. Husayn et-Tâî ve onlara tabi olan kişiler bu davete icabet etmediği takdirde kendisiyle savaşacaklarını ve Hz. Osman’a yaptıklarını ona da yapacaklarını söylediler.¹³⁹

¹³⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 108, 110-111.

¹³⁷ Minkarî, s. 476-478; Dîneverî, s. 188.

¹³⁸ Bk. Demircan, *Ali- Muâviye*, s. 135-136.

¹³⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 316-317 (trc. III, 321-322).

Bu tartışmalar yapılırken, Eşter komutasındaki birlikler savaşa devam ediyorlardı. Kur'an'ın hakemliği hususunda diretenler, halîfeden savaşa bütün hıziyla devam eden Eşter'i geri çağırmasını istediler. Halîfe, Eşter'e adam göndererek ona savaşı bırakmasını ve yanına gelmesini emretti. Ancak Eşter geri dönmenin mümkün olmadığını belirterek, zafere ulaşmasının an meselesi olduğunu söyledi. Bu haber Hz. Ali'ye ulaştığı sırada, Eşter'in bulunduğu yerde bağırma sesleri yükseliyordu. Muhâlifler Hz. Ali'yi, Eşter'e savaşı durdurması değil devam ettirmesi yönünde haber göndermekle itham ettiler. Halîfe, onların yanında iken nasıl böyle bir haber göndereceğini söyleyerek teessürlerini bildirdi. Ardından onları sert bir şekilde uyardı. Muhâlifler, sonunda Hz. Ali'den Eşter'i derhal geri çağırmasını istediler; aksi takdirde kendisinden ayrılacaklarını söyleyerek tehdit ettiler. Bunun üzerine Hz. Ali, tekrar Eşter'e adam göndererek hemen savaşmayı bırakıp geri dönmesini emretti. Aksi halde yanındakilerin, büyük bir fitne çıkarmak üzere olduğunu da ekledi. Eşter, bu haberi kendisine getiren Yezîd isimli şahsa, son darbeyi vurmak üzere olduğunu ve geri dönmeyeceğini tekrarladı. Yezîd ise, savaşı sona erdirmeyeceği takdirde, fitnenin büyüyeceğini, hatta Hz. Ali'nin muhâliflerce öldürülebileceğini söyleyince Eşter istemeyerek, savaşa son verdi.¹⁴⁰

Bazı rivâyetlerde, Hz. Ali'ye tahkîmi kabul ettirmeye çalışan kişinin Eş'as b. Kays olduğu anlatılmaktadır.¹⁴¹ Ya'kûbî'de geçen bir rivâyete göre; Hz. Muâviye, Mushaf sahifelerini havaya kaldırarak hakem fikrini ortaya atınca, Hz. Ali, onların bu tavrına şiddetle karşı çıkmıştı. Eş'as Hz. Ali'ye, Kur'an hakemliğini kabul etmediği takdirde kendisini terk edeceğini ve düşmanlarının arasına katılacağını söyledi.¹⁴² Bu sırada ordunun Yemenlilerden oluşan kısmı da Eş'as'ın sözlerine katıldıklarını söyleyerek Eş'as'ın talebinin doğru olduğunu ileri sürdüler. Eş'as'ın bu tutumuyla ilgili haber Eşter'e ulaştınca, Eş'as'la aralarında Kur'an'ın hakemliğine başvurma konusunda anlaşmazlık çıktı.¹⁴³ Münakaşa o kadar şiddetlendi ki, sanki savaş Şamlılarla değil de ikisi arasında cereyan ediyordu. Sonunda Hz. Ali,

¹⁴⁰ Minkarî, s. 490-491; Dîneverî, s. 190; İbn A'sem, II [III-IV], 184-185.

¹⁴¹ Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Huseyn b. Ali (346/956), *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, Thk.: Kâsım eş-Şemâ'î, Beyrut 1408/1989, II, 387; İbn A'sem, II [III-IV], 180.

¹⁴² Bazı rivâyetlere göre Eş'as, bu sırada tahkîmi kabul etmediği takdirde Hz. Ali'yi ölümlle tehdit etmiştir. Bk. ez-Zehebî, *A'lâm*, II, 40.

¹⁴³ İbn A'sem, II [III-IV], 212-213; ayrıca bk. Ayar, Kenan, "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasî Hadiselerdeki Rolü", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV, 2005 (www.dinbilimleri.com), s. 47.

askerlerin kendisini terk etmelerinden veya bir çeşit iç çatışmanın meydana gelmesinden tedirginlik duyup, Eş'as ve yanındakilerin fikrini kabul etmek zorunda kaldı.¹⁴⁴

Mes'ûdî'nin rivâyetine göre de tahkîme gidilmesinde en çok ısrar eden kişi, Eş'as b. Kays olmuştur. Hz. Ali, ona tahkîme gidilmesinin kabul edilemeyeceğini, daha savaşmalarını gerektiren durumun ortadan kalkmadığını ve kendisine uymalarını emretmişti.¹⁴⁵

Eş'as'ın, Hz. Ali'ye tahkîmi kabul ettirmesine dair İbn Kuteybe'nin rivâyeti de diğerleriyle paraleldir. Buna göre; Hz. Ali'nin ordusunda bulunan ileri gelen kimseler, Şamlıların önerisini kabul edip etmeme konusunda görüşlerini açıkladılar. Eş'as, önerinin kabul edilmesini ısrarla savunuyordu. Hz. Ali de Eş'as ile Yemenlilerin görüşlerine meylecti. Görevlendirdiği bir adamdan Muâviye'nin önerisini kabul ettiklerini yüksek sesle ilan etmesini istedi. Bu rivâyete göre 'Ammar b. Yâsîr tahkîmin kabulü konusunda Hz. Ali'ye şiddetle karşı çıkmıştır.¹⁴⁶

Eşter en-Nehâî ve savaşa devam etmeye taraftar olan kişiler, Hz. Ali'ye savaşa devam etmenin gerekliliğini anlatırken, Hz. Ali de onlar gibi düşündüğünü, ancak elinden bir şey gelmediğini söylüyordu. Eş'as, Hz. Ali'nin savaş taraftarlarına destek vermesine kızarak şöyle dedi: “Ey Emîru'l-Mü'minîn! Biz dün olduğu gibi bugün de seninle beraber olduk. Ancak bundan sonraki durumumuz işin başındaki gibi değil. Irak halkını benim kadar seven, Şamlılardan da benim kadar nefret eden hiç kimse yok. Allah'ın kitabına çağırın bu kavmin talebine icabet et. Böyle yapmakla en doğrusuna karar vermiş olursun. Artık insanlar sulh ve beka istiyorlar, savaşmak değil.”¹⁴⁷

¹⁴⁴ Ya'kûbî, II, 131; ayrıca bk. İbn A'sem, II [III-IV], 180-181.

¹⁴⁵ Mes'ûdî, II, 387.

¹⁴⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 109-111. Rivâyetlerin birçoğuna göre, 'Ammâr b. Yâsîr tahkîm hâdisesinden önce öldürülmüştür. Ancak bazı kaynaklara göre 'Ammâr, tahkîm hâdisesinin kabulünden sonra öldürülmüştür. Bu şekildeki rivâyetlere göre hâdiseye şöyle gerçekleşmiştir: Hz. Ali, Şamlıların, Kur'an hükmünü araştırmak için iki hakem görevlendirilmesine dair önerisini kabul ettiğini açıklamasından sonra 'Ammar b. Yâsîr muhalefet etti. Ona göre bu öneriyi kabul etmek, dinleri hususunda şüpheye düşmektir. Ancak onun bu çıkışına karşı Hz. Ali, kendisinin de tahkîme karşı olduğunu söylemekle yetindi. 'Ammar, Hz. Ali'nin tahkîmi kabulde kararlı olduğunu görünce, Irak ordusuna dönerek “Cennete gitmek isteyen varsa peşimden gelsin.” diyerek 500 kişiyle Şam orduları arasına dalmış ve öldürülünceye dek savaşmıştır. Bk. İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 110. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Demircan, *Din-Siyaset İlişkisi (Selîm en-Nu'aymî'nin makalesi)*, s. 75-78.

¹⁴⁷ Minkarî, s. 482; ayrıca bk. Dîneverî, s. 190.

Minkarî, Irak halkının tahkîme tepkisini dile getirirken bu halkın üç gruba ayrıldığından bahseder. Bunlardan Eş'as b. Kays, tahkîmin kabulünü ısrarla isteyenlerin başında gelmekteydi. Eşter en-Nehâî ise gözü savaştan başka bir şey görmeyenlerin başında bulunmaktaydı. Sa'îd b. Kays'ın da tahkîmin kabulü konusunda sessiz kalmayı tercih edenler arasında olduğunu ifade eder.¹⁴⁸

Daha sonra Eş'as, Hz. Ali'nin yanına gelerek her iki tarafın da tahkîmin kabulü konusunda hemfikir olduğunu dile getirdikten sonra, Hz. Muâviye'nin ne istediğini öğrenmek için kendisinin gönderilmesini Hz. Ali'den istedi.¹⁴⁹ Bunun üzerine Hz. Ali de, "Git ve Muâviye'nin ne istediğini öğren." diyerek Eş'as'a izin verdi. Eş'as, Hz. Muâviye'nin yanına geldiğinde öncelikle Kur'an sahifelerini neden havaya kaldırdıklarını sordu. Hz. Muâviye'nin bu soruya cevabı şu oldu: "Bizim ve sizin Allah'ın kitabına ve kitabında buyurduklarına geri dönmemiz için böyle yaptık." dedi. Hz. Muâviye, Eş'as'a bu konudaki isteklerini şöyle anlattı: "Siz beğendiğiniz ve razı olduğunuz bir adamı seçip gönderin; biz de beğendiğimiz ve razı olduğumuz bir adamı gönderelim. Bu iki adamın Allah'ın kitabına göre hüküm vermelerini kabul edelim ve onların üzerinde ittifak edecekleri hükme tabi olalım." dedi. Eş'as, bu fikrin çok makul bir karar olacağını dile getirdikten sonra Hz. Ali'nin yanına döner ve Hz. Muâviye'nin görüşünü iletir. Bu sırada Hz. Ali'nin çevresinde bulunanlar da bu karara muvafakat verirler. Böylece Hz. Muâviye'nin fikri kabul edilmiş olur.¹⁵⁰ Rivâyetlerden de anlaşılacağı üzere; Eş'as'ın tahkîmin kabulü konusunda çok büyük rol oynadığı görülmektedir.¹⁵¹ Ancak Eş'as'ın bu konudaki ısrarcı tutumlarının, hangi kaygılardan kaynaklandığını bütünüyle tespit etmek zor görünmektedir. Bunlara rağmen Eş'as'ın, kabilevi kaygılardan veya savaşıma taraftar olmayışı gibi nedenlerden dolayı böyle bir gayret içerisine girdiğini söylememiz mümkündür.

Sıra hakemlerin tespitine geldiğinde, Şamlılar bu iş için 'Amr b. el-Âs'ı seçtiklerini söylediler. Hz. Ali ise kendi taraftarlarına hakem olarak Abdullah b. Abbas veya Eşter en-Nehâî'yi önerdi. Ancak Eş'as ve daha sonra

¹⁴⁸ Minkarî, s. 484.

¹⁴⁹ Mes'ûdî, II, 387; İbn A'sem, II [III-IV], 180; Taberî, *Târih*, IV, 36; İbn Haldûn, *Târih*, II, 175.

¹⁵⁰ Minkarî, s. 498-499; Mes'ûdî, II, 387; İbn A'sem, II [III-IV], 191-192; Taberî, *Târih*, IV, 36; İbn Haldûn, *Târih*, II, 175.

¹⁵¹ Daha geniş bilgi için bk. Demircan, "Ali b. Ebî Tâlib'i, Tahkime Zorlayanlar Üzerine", *İSTEM*, VI, Konya 2005, s. 51-58.

Hâricî olarak bilinen kimseler, Hz. Ali'nin hakem olarak önerdiği kişileri kabul etmediler. Ve bu iş için ancak Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin uygun olabileceğini söylediler.¹⁵² Bunun üzerine Hz. Ali, “Bana birinci konuda isyan ettiniz, bu konuda da isyan etmeyiniz. Ebû Mûsa'nın bu iş için ehil olduğuna inanmıyorum.” demiş; ancak Eş'as, Zeyd b. Husayn ve Mis'ar b. Fedekî, Ebû Mûsa'nın dışında kimseyi kabul etmeyeceklerini tekrarladılar.¹⁵³ Onlar, Ebû Mûsa'nın her zaman kendileri için bir uyarıcı olduğunu, düştükleri hatalardan kendilerini engellediğini ve bu işe en ehil kişinin de o olabileceğini söylediler. Hz. Ali, Eş'as ve beraberindekilerin kararlarından vazgeçmeyeceklerini anlayınca, “O halde istediğinizi yapınız.” deyip, onların isteğine boyun eğmek zorunda kalmıştır.¹⁵⁴

Başka rivâyetlere göre Eş'as, Hz. Ali'nin hakem olarak seçmek istediği kişilere itiraz ederken ümmetin kaderini belirleyecek olan hakemlerden birinin muhakkak Yemenli olmasını istemekteydi.¹⁵⁵ Çünkü Şamlıların belirledikleri hakemleri Mudarlı idi. Hz. Ali'nin seçmek istediği Abdullah b. Abbas da Kureyşli, dolayısıyla o da Mudarlıydı. Bu durum Eş'as'ı rahatsız etmekteydi.¹⁵⁶ Bu gaye ile tarafsızlığını ve liyakatini de ileri sürüp Yemenli olan Ebû Mûsa el- Eş'arî üzerinde ısrar etmiştir.¹⁵⁷ Eş'as, bu ısrarında Güneyli Arapların lideri sıfatıyla hareket etmekteydi. Eş'as'ın bu tavrıyla tipik bir kabile reisi olarak ortaya koyduğu siyaseti, kabile çıkarlarını ön planda tutan bir kaygı içerisinde şekil almıştır.¹⁵⁸

Eş'as ve beraberinde bulunanların, Hz. Ali'ye itiraz gerekçelerinden biri de seçilecek hakemlerin Hz. Ali'nin veya Hz. Muâviye'nin akrabası olmaması gerektiği konusunda idi. Nitekim Hz. Ali, hakem olarak Abdullah b. Abbas'ı seçmek isteyince “O, senin akrabandır, onu kabul etmiyoruz.” dediler. Abdullah b. Abbas'ın hakemliğine karşı çıkılınca Hz. Ali, Eşter en-Nehâî'yi

¹⁵² İbn A'sem, II [III-IV], 193; İbn Haldûn, *Târih*, II, 175.

¹⁵³ Mes'ûdî, II, 388; İbn Hibbân, *Sikât*, II, 292; İbn Haldûn, *Târih*, II, 175.

¹⁵⁴ Minkarî, s. 500; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 319 (trc. III, 324); İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 306. Ömer Rıza Doğrul, eserinde Iraklıların hakem olarak önce Eş'as'ı seçtiklerini, daha sonra Eş'as'ın bu görevini Ebû Mûsa'ya devrettiğini anlatmaktadır. Ancak kaynaklardaki mevcut bilgiler doğrultusunda böyle bir durum söz konusu değildir. Eş'as, sadece Hz. Ali'nin seçmek istediği hakemlere itiraz etmiştir. Ancak kendisini böyle bir iş için önermemiştir. Bk. *Büyük İslam Tarihi*, V, 100.

¹⁵⁵ Durî, A. Aziz, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, Çev.: Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yay., İstanbul 1991, s. 107.

¹⁵⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, II, 292; Aycan, s. 48.

¹⁵⁷ Mes'ûdî, II, 388; Minkarî, s. 500; Durî, s. 107.

¹⁵⁸ Bk. Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 144, 145; Sırma, İ. Süreyya, *Örnek Halîfeler Dönemi*, s. 198.

önerdi.¹⁵⁹ Bu sefer de onlar: “Dünyada Eşter’den başka iyi kimse yok mudur, zaten bu musibeti başımıza o getirmede mi?” diyerek ona da karşı çıktılar.¹⁶⁰

Bu şekilde Hz. Ali’ye karşı çıkanlar, muhtemelen savaşıma da karşı olan kişilerdi. Öne sürdükleri şartlardan da anlaşıldığı kadarıyla bu kişiler Hz. Ali ve Hz. Muâviye’nin, kendilerini bir macera peşinde sürüklediklerini ve ümmeti bir birine kırdırdıklarını savunuyorlardı. Zaten ileride Hâricî olarak isimlendirilecek bu kişilerin Hz. Ali’den ayrılma nedenlerinin altında da bu yatmaktaydı. Fakat Eş’as’ın, ilk etapta bunlarla birlikte hareket etmesi Hâricîlerle bir bağı olduğunu göstermemektedir. Zira Eş’as, sadece kabile çıkarları ilişkisi içerisinde hareket etmekteydi. Burada sadece savaşa karşı olma noktasında bir fikir birliği söz konusudur. Ayrıca, Hz. Ali’ye itiraz etme gerekçesi olarak Eş’as’ın, daha çok hakemlerden birinin Yemenli olması hususunu ön planda tuttuğunu görmekteyiz. İleride Hâricî olarak isimlendirilen kişilerce öne sürülen gerekçe ise hakemlerin, Hz. Ali’nin veya Hz. Muâviye’nin akrabası olmaması gerektiği hususuydu.

Eş’as’ın, Yemenli olduğu halde Eşter’in¹⁶¹ hakemliğine itiraz etmesi ise, muhtemelen Eşter’in koyu bir savaş taraftarı olmasından kaynaklanmaktaydı. Nitekim savaşın bir an önce bitirilmesi gerektiğini düşünen Eş’as, Eşter’in muhtemel bir hakemliğinin tahkîmin sonuçsuz kalması ve savaşın tekrar devam etmesi anlamına geleceğini düşünerek, bu konuda Hz. Ali’ye itiraz etmiş olmalıdır. Eşter’in isminin, Hz. Osman’ın katilleri arasında anılması da bu konuda etkili olmuş olabilir. Zaten Iraklıların bir kısmı, Hz.

¹⁵⁹ İbn A’sem, II [III-IV], 194.

¹⁶⁰ Mes’ûdî, II, 388; Minkarî, s. 499.

¹⁶¹ Eşter en-Nehâî, Yemen asıllı olan Mezhic kabilesinin Neha’ kolundandır. Neha’ kabilesi Hicri 11 yılında Resûlullâh’ın vefatından kısa bir süre önce, 200 kişilik bir heyetle Medine’ye gelerek İslâm’ı kabul etmiştir. Neha’ kabilesinin etkin olarak İslâm’ı kabulü ise Resûlullah’ın Yemen’e gönderdiği Muâz b. Cebel tarafından sağlanmıştır. Kaynaklarda Eşter’in ne zaman Müslüman olduğuyla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak devamlı kabilesiyle beraber hareket ettiğinden kabilesiyle birlikte Müslüman olduğu tahmin edilmektedir. Eşter’in adı daha çok Hz. Osman’ın katliyle neticelenen Cer’a olayıyla ön plana çıkmıştır. Daha sonra Cemel, Stffin, Hakem olayı ve Hâricîlerle mücadelelerde devamlı Hz. Ali’nin yanında yer almıştır. Kaynaklara göre; Tahkîm olayından sonra Hz. Ali, onu Mısır’a vali olarak atamış, ancak Mısır’a giderken yolda zehirlenerek öldürülmüştür. Eşter hakkında daha geniş bilgi için bk. İbn Sa’d, VI, 239; Ayar, Kenan, “Mâlik b. El-Hâris El-Eşter’in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü,” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV, 2005; Bozali, Osman, *Eşter en-Nehâî*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002, s. 13-15.

Ali'nin, Eşter'in oyununa geldiğini ve baştan beri savaşı onun körüklediğini ileri sürmüşlerdi.¹⁶²

Ebû Mûsa el-Eş'arî, Müslümanlar arasında gerçekleşen çarpışmalara karşı olmuş, Urz denilen yerde inzivaya çekilmiş ve devamlı tarafsız kalmıştı. Ebû Mûsa'ya, Müslümanların barış akdettikleri haberi gidince "Elhamdulillah, elhamdulillah!" diyerek Allah'a şükretmişti. Daha sonra kendisine durum anlatılıp hakem tayin edildiği bildirilince, kalkıp Hz. Ali'nin karargâhına gelmişti.¹⁶³

'Amr b. el-Âs, tahkîm şartlarını görüşüp yazıya dökmek için Hz. Ali'nin yanına gelmişti. Hz. Ali'nin taraftarları, kararlarını yazıya geçirirken besmeleden sonra, "Bu Emîru'l-Mü'minin Ali'nin kararıdır." diye yazınca, 'Amr b. el-Âs buna itiraz etmiş ve "O, sizin emîriniz olabilir, ancak bizim emîrimiz değildir. Bu sebeple onun adını ve babasının adını yazın." demişti. Ahnef b. Kays, Hz. Ali'ye bu ifadenin ne pahasına olursa olsun değiştirilmemesi gerektiği tavsiyesinde bulunmuştu. Hz. Ali, bu tavsiye üzerine düşünmek için biraz süre istedi. Bu arada Eş'as b. Kays gelmiş ve Hz. Ali'den 'Amr'ın isteğini yerine getirmesini talep etti. Eş'as, "Bu ifadeyi sil gitsin zaten silik duruyor." diyerek bu konuda görüşünü ortaya koymuştu. Daha sonra Hz. Ali, bu konuda da Eş'as'ın dediğini yerine getirerek kâtiplerine "Emîru'l-Mü'minin" ifadesi yerine "Ali b. Ebî Tâlib" yazmalarını söylemişti.¹⁶⁴

Taraflar, tayin ettikleri hakemlerin yanında şahitler de atadılar. Eş'as b. Kays, Hz. Ali'nin taraftarlarının atadığı şahitler arasındaydı. Kaynaklar, gerek Iraklıların şahitlerini gerekse Şamlıların şahitlerini farklı isimlerde vermektedirler. Ancak bütün kaynaklarda Eş'as, Iraklıların şahitleri arasında sayılmaktadır.¹⁶⁵ Bazı kaynaklar, Eşter en-Nehâî'yi de bu şahitler arasında saymıştır.¹⁶⁶ Farklı bir rivâyete göre ise; Eşter'e kâtilik için teklifte bulunmuş ancak o şöyle diyerek bu teklifi reddetmişti: "Sağ elim de sol elim de bu iş için bana imkân vermesin. Ben bu metne, barışa veya ittifaka dair asla bir şey yazmam. Düşmanlarımla dalalette olduğuna dair elimde Rabbimden delil yok mudur? Ve ben tam zafere ulaşmak üzere değil miydim?" Eşter'in bu

¹⁶² Mes'ûdî, II, 388.

¹⁶³ Minkarî, s. 500.

¹⁶⁴ Ya'kubî, II, 131; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 115; Minkarî, s. 508; İbn Haldûn, *Târîh*, II, 175; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 319-320 (trc. III, 325); İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 307.

¹⁶⁵ Bk. İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 113-114; Dîneverî, s. 195; Minkarî, s. 506; Taberî, *Târîh*, IV, 39; İbn Hibbân, *Sikât*, II, 294; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 320 (trc. III, 326); İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 307.

¹⁶⁶ Dîneverî, s. 190-191.

sözleri üzerine Eş'as, ona şöyle cevap vermişti: “Vallahi ben herhangi bir zafer görmedim. Biz senin böyle bir zaferini de istiyor değiliz. Senin tek arzun dünya içindir. Âhirette senden kaçmak gerekir. Benim bu kılıcım, birçok adamın kanını dökmüştür; sen onların hiçbirinden daha hayırlı değilsin.” Bu sözler üzerine Eşter ile Eş'as arasında bir süre münakaşa olmuştu.¹⁶⁷

Taraflar arasında varılan bu anlaşma, 37 Sefer ayının 13. gününde (31 Temmuz 657) yazılmıştır. Toplantının Dûmetu'l-Cendel veya Ezruh'ta Ramazan ayında yapılmasına karar verilmiştir.¹⁶⁸ Tahkîm şartları yazıldıktan sonra Hz. Muâviye Şam'a, Hz. Ali de Kûfe'ye dönmüştü. Hz. Ali, Kûfe'ye doğru daha yola çıkmadan Eş'as b. Kays, Irak ordusu içerisinde bulunan kabileleri tek tek dolaşarak taraflarca kabul edilen tahkîm şartlarını okumağa başladı. Eş'as elindeki metni Temîm kabilesine okurken “Hüküm ancak Allah'ındır.” deyip Eş'as'a karşı çıktılar. Hatta Temim kabilesinden 'Urve b. 'Udeyye, “Allah'ın emri hususunda insanları mı hakem tayin ediyorsunuz? Allah'tan başkasının hükmetme hakkı yoktur.” diyerek Eş'as'a saldırdı. Eş'as'ın bineği, 'Urve'nin darbesiyle yara aldı. Ancak Eş'as, onun darbesinden kıl payı kurtuldu. Eğer araya girenler olmasaydı bu saldırı, Yemenliler ile Temîmliler arasında büyük bir çatışmaya dönüşebilirdi.¹⁶⁹

Minkarî'nin bu konudaki rivâyetine göre Eş'as, tahkîmnâmeyle eline alıp öncelikle Şamlıların arasında dolaşarak okudu. Akabinde Irak ordusu arasında dolaşarak tahkîmnâmeyle okumağa başladı. Eş'as, 'Aneze kabilesine tahkîmnâmeyle okurken, bu kabileden iki kişi Eş'as'a karşı çıkarak “Allah'tan başka kimse hüküm veremez.” diye tepkilerini ortaya koydular. Daha sonra bu kabileden bulunanlar, Şam orduları üzerine yürümüş ve ölünceye kadar onlarla çarpışmışlardı. Eş'as, 'Aneze kabilesinden sonra Murad kabilesine uğramış, bu kabileden de Salih b. Şakîk Eş'as'a karşı çıkarak “Hüküm ancak Allah'ındır. Bunu kabul etmeyenler ancak müşriklerdir.” demişti. Eş'as, bunlardan sonra Râsib ve Temim kabilelerine de uğrayıp tahkîm şartlarını onlara da okudu. Bu iki kabile de aynı şekilde, “Hüküm ancak Allah'ındır.” deyip, Eş'as'a karşı çıkmışlardı. Eş'as, Temim kabilesine tahkîmnâmeyle okuyunca o kabileden 'Urve b. 'Udeyye Eş'as'a saldırmıştı. Bu saldırıdan yara almadan kurtulan

¹⁶⁷ Ya'kubî, II, 131; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 320-321 (trc. III, 326, 327); ayrıca bk. Minkarî, s. 512.

¹⁶⁸ Minkarî, s. 521; Dîneverî, s. 196-197. Minkarî'de geçen başka bir rivâyette buranın ismi Ezruh olarak geçmektedir. Bk. *Vak'atu Sıffin*, s. 511; ayrıca bk. Ya'kubî, II, 132. Bu yer ve tarih hakkında kaynaklarda farklı bilgiler geçmektedir. Bu konu hakkında geniş bilgi için bk. Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 150-151.

¹⁶⁹ Minkarî, s. 512; Dîneverî, s. 197; Mes'ûdî, II, 390; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 308.

Eş'as, Temim kabilesini terk edip gitti. Bu olaydan sonra Yemenliler Temim kabilesi üzerine üşüşmeye başladılar. Temim kabilesinden Ahnef b. Kays, Ma'kîl b. Kays ve Mis'ar b. Fedekî gibi kimseler araya girerek Eş'as'tan özür dilediler. Eş'as da onların özrünü kabul etti. Böylece, Irak ordusu içerisindeki olası bir çatışmanın önüne geçilmiş oldu. Eş'as b. Kays, orduları dolaştıktan sonra Hz. Ali'nin yanına gelip durumu anlatmıştı. Hz. Ali'ye, "Şam ve Irak ordularının tahkîmnâmeye rıza gösterdiklerini" söyledi. Hz. Ali, "Peki kabul etmeyenler var mı?" diye sorunca Eş'as, Iraklılardan bir kısım kimselerin tahkîmnâmeye karşı çıktıklarını söyledi. Hz. Ali, "O zaman onları bana çağırın." dedi. Hz. Ali, onların sayısının az olduğunu zannediyordu. Ancak emri yerine getirilince; ordunun her tarafından "Hüküm ancak Allah'ındır; hüküm Ali'nin değildir." sloganları yükselmeye başladı. Daha sonra Hz. Ali'ye gelerek "Biz tahkîme razı olmakla küfre girdik, şimdi de tövbe ettik; sen de küfre girdin ve şimdi bizim gibi tövbe et." dediler.¹⁷⁰

Eş'as'ın tahkîmnâmeyi taraflar arasında dolaşarak okuması ve Hz. Ali'ye her iki tarafın da tahkîmnâmeye razı olduklarını beyan etmesi, onun ne şekilde olursa olsun durdurulan savaşın, bir daha cereyan etmesini istemediğini göstermektedir. Eş'as'ın, savaşa olan karşıtlığının kabilevi kaygılardan kaynaklandığını düşünmek gerekir. Muhtemelen Eş'as, çıkarsız bir savaşa bir şekilde bulaşan kabilesinin daha fazla kayba uğramasını istemiyordu. Nitekim Sıffin savaşı boyunca, özellikle de tahkîme doğru Eş'as'ın üstlendiği rollere bakılırsa bu durum daha iyi anlaşılacaktır.

Kaynaklar, Hz. Muâviye'nin çeşitli vesilelerle Eş'as b. Kays'ı kendi saflarına çekmeye çalıştığını ve bunun için birkaç defa Eş'as'a haber gönderdiğini kaydederler. Hz. Muâviye'nin bu girişimlerini anlatan farklı rivâyetler vardır. Örneğin Minkarî, bu konuda üç farklı hâdiseden bahseder. Birisi, Hz. Ali'nin Eş'as'ı Kûfe'ye çağırdığı esnada gerçekleşmiştir. Daha önce de bahsi geçtiği gibi Hz. Ali'nin Eş'as'ı Kûfe'ye çağırmasına karşılık o, Hz. Muâviye'ye katılmak istemişti. Ancak yakınları onu bundan menetmişlerdi.¹⁷¹ Bazı kaynaklar, Hz. Muâviye'nin bu durumu fırsat bilip, Hz. Ali'nin haberinden önce veya sonra Eş'as'ı kendisine katılması için davet ettiğini anlatırlar.¹⁷² Diğer bir olay ise, Sıffin savaşı hazırlıkları esnasında, Hz. Ali tarafında bulunan kabilelerin başına lider tayin ederken Kinde ve Rabî'a kabilelerinin başına Eş'as yerine Hassan b. Mahtûc'u atamak istemişti. Ancak

¹⁷⁰ Minkarî, s. 512-514; ayrıca bk. Dineverî, s. 197; Ya'kubî, II, 132.

¹⁷¹ Minkarî, s. 21; İbn A'sem, I [I-II], 512.

¹⁷² Demircan, *Din-Siyaset İlişkisi (M. İsmâil Abdurrâzık'ın makalesi)*, s. 99.

Yemenliler ve Irak ordusundan önde gelen bazı kimseler bu karara karşı çıktılar. Hassan'ın, Eş'as'ın yerini tutamayacağını söylemeleri üzerine, Hz. Ali bu isteğinden vazgeçti. Eş'as, bu karara çok kızmıştı. Hz. Muâviye bu olayı duyunca kendilerine katılması için Eş'as'a, Mâlik b. Hâbire'yi gönderdi. Ancak Hz. Muâviye'nin bu girişimi de sonuçsuz kaldı.¹⁷³

Hz. Muâviye'nin Eş'as'ı, kendi saflarına çekmek için başvurduğu üçüncü girişim ise şudur: Hz. Muâviye kardeşi 'Utbe'yi yanına çağırdı. 'Utbe'ye, Eş'as b. Kays'a gitmesini ve onu kendilerine katılmaya razı etmesini istedi. 'Utbe, çok fasih bir insandı. 'Utbe, Eş'as'ın mevkiine gelip onu çağırınca insanlar, "Ey Ebâ Muhammed şu adam seni çağırıyor." dediler. Eş'as, "Beni çağırın o adam kimdir?" diye sorunca; 'Utbe, "Benim 'Utbe b. Ebî Süfyân" dedi. Eş'as, "Ey süslenmiş adam senin benimle görüşmeni gerekli kılan nedir, yanıma niye geldin?" deyince 'Utbe, "Muâviye'nin bir kişiyi karşılaması, Ali'nin seni karşılaması gibi değildir. Sen, Iraklıların önderi, Yemenlilerin reisisin. Sen, Hz. Osman'ın görevlendirdiği valisi ve evlilik dolayısıyla akrabasıdır. Sen, arkadaşların gibi değilsin. Eşter, Hz. Osman'ın katilidir. 'Adî, onu bu işe azmettiren kişidir. Said, Ali'nin satın aldığı bir kişidir. Şureyh ve Zahr b. Kays, kendi hevâlarından başka bir şey bilmeyenlerdir. Senin Irak ordusu içindeki katkın çoktur. Eğer bir saldırı olursa biz de kendimizi koruruz. Ben, bizde olanı sana bildirdim sen de istediğin şeyi bize bildir. Biz senden, Ali'yi bırakmanı veya Muâviye'ye yardım etmeni istemiyoruz. En azından senden istediğimiz, bekâmız ve selâmetimiz için tarafsız kalmandır. Sonra Eş'as söz aldı ve "Ey 'Utbe, Muâviye'nin sözüne gelince, ben Ali'den başka kimseye katılmam. Benim size katılmam ne beni yüceltir, ne de Ali'yi küçültür. Senin sözlerine gelince, ben Iraklıların lideri ve Yemenlilerin reisi olarak Ali'ye tabiyim. Hz. Osman'la evlilik dolayısıyla olan akrabalığımız bana bir şeref katmamıştır. Ve onun görevlisi olmak da izzetimi arttırmamıştır. Arkadaşlarımla ayıbına gelince, onlar beni sana yaklaştırmaz ve beni onlardan da uzak tutmaz. Benim Irak halkını korumama gelince, kim evime sığınırsa onu korurum. Beka ve selâmete gelince, ona bizden kaynaklanan bir gereksiniminiz yok." diye cevap verdi. 'Utbe, Eş'as'ın sözlerini Muâviye'ye aktarınca Muâviye, "Onu bize katamadın; ama yine de o, kendi yanında büyük bir adamdır ve barışa taraftardır." dedi.¹⁷⁴

Bu rivâyetlerden de anlaşılacağı üzere Eş'as'ın nüfuzundan yararlanmak isteyen Hz. Muâviye, çeşitli vesilelerle onu kendi saflarına katıp

¹⁷³ Minkarî, s. 137-140; ayrıca bk. İbn A'sem, II [III-IV], 65.

¹⁷⁴ Minkarî, s. 408-409; krş. İbn A'sem, II [III-IV], 160-162.

Yemenlilerin kuvvetini kendi tarafına çekmek istemiştir. Eş'as'ın Hz. Ali'ye bağlı kalmasını tespit edebildiğimiz birkaç nedene bağlayabiliriz.

1- Önceden de üzerinde durduğumuz gibi Eş'as, her halükarda kabilesinin çıkarlarını ön planda tutmuştur. Bu anlamda tahkîm hâdisesinin sonuna kadar Hz. Ali, gerek askerî gerekse siyasî güç itibariyle daha güçlü görünmekteydi. Dolayısıyla Hz. Ali'nin tarafında olmak Eş'as için, kabilesinin çıkarlarını sağlamak anlamına gelmekteydi.¹⁷⁵

2- Hz. Osman'ın katli hâdisesinden itibaren, çeşitli nedenlerle yeni halîfe olarak Hz. Ali'ye bey'at etmek isteyen isyancılar veya onlara taraftar olanlar arasında, Kûfe'den gelen Yemenlilerin sayısı azımsanamayacak kadar çoktu. Eş'as, oluşan bu siyasî arenada yeni bir oluşum içerisine girmek yerine, kabilesiyle beraber hareket etmek istemiştir.

3- Hz. Ali ile Hz. Muâviye arasında cereyan eden bu hâdiseler boyunca, Yemenlilerin devamlı Hz. Ali'ye taraftar kalmalarının bir nedeni ise, Yemenlilerin öteden beri düşmanı sayılan Kaysîlerin Hz. Muâviye tarafında bulunmasıydı.¹⁷⁶

4- Hz. Ali'nin mensup olduğu Haşim oğulları, anne tarafından Yemenlilerin yeğenleri sayılmaktaydı. Ayrıca İslâm'dan önce Haşim oğullarının Yemenlilerle çeşitli ittifakları da vardı. Hz. Muâviye ile hiçbir bağı bulunmayan Eş'as, uzak da olsa Hz. Ali ile olan bu tür bağlardan etkilenmiş olabilir.¹⁷⁷

Diğer taraftan bazı kaynaklar, Eş'as ile Hz. Muâviye arasında gizli bir anlaşma olduğundan da bahsederler.¹⁷⁸ Ayrıca Hâricîlerin, Hz. Ali'nin ordusundan ayrılmalarına sebep olan kişinin Eş'as olduğunu söyleyen araştırmacılar da vardır.¹⁷⁹ Ancak Eş'as hakkında öne sürülen bu gibi isnatların doğru olmadığı kanaatindeyiz. Eş'as'ın savaş taraftarı olmadığı açık bir konudur. Fakat bu, onun Hz. Muâviye ile işbirliği içerisinde olabileceği şeklinde değerlendirilmemelidir.

4. Nehrevân'da Hâricîlerle Yapılan Mücadeledeki Rolü

Tahkîmin kabulünden sonra, Irak askerlerinden bu anlaşmaya karşı olduklarını ileri süren bir grup, Hz. Ali'den ayrılıp Kûfe yakınlarındaki Harûrâ

¹⁷⁵ Bk. Demircan, *Din-Siyaset İlişkisi (M. İsmâil Abdurrâzık'ın makalesi)*, s. 108.

¹⁷⁶ Bk. Demircan, *Din-Siyaset İlişkisi (M. İsmâil Abdurrâzık'ın makalesi)*, s. 108.

¹⁷⁷ Câbirî, s. 274, 276.

¹⁷⁸ Aycan, s. 48.

¹⁷⁹ Demircan, *Din-Siyaset İlişkisi (M. İsmâil Abdurrâzık'ın makalesi)*, s. 99.

adındaki yere çekildiler. Hâricî olarak isimlendirilen bu grubun 12.000 kişiden oluştuğu rivâyet edilmektedir. Yaygın rivâyetlere göre Hz. Ali'yi tahkîmi kabule zorlayan Hâricîler, daha sonra kendisine giderek ona tahkîmin küfür olduğunu, bundan dolayı tövbe ettiklerini, kendisinin de tövbe etmesi gerektiğini, aksi takdirde ondan ayrılacaklarını söylediler.¹⁸⁰ Hz. Ali'nin, tekliflerini reddederek verdiği ahdi yerine getireceğini ifade etmesi üzerine, ondan ayrıldılar.¹⁸¹

Rivâyetlere göre Hz. Ali, Hâricîlerden ümidini kesince ilk etapta onları kendi haline bırakıp, Hz. Muâviye'yle mücadeleye devam etmek istiyordu.¹⁸² Ancak gelişmeler, onu Hâricîlerle karşı karşıya getirdi. Eş'as b. Kays ve yanında bulunan bazı kimseler, Hz. Ali'ye karşı çıkarak Kûfe'yi ve ailelerini Hâricîlere karşı savunmasız bırakıp, Hz. Muâviye'yle savaşa tutuşmanın kesinlikle doğru olmayacağını savundular. Onlara göre öncelikle Hâricî tehlikesini ortadan kaldırmak gerekiyordu.¹⁸³ Bu arada Basralı Hâricîlerin, yolda karşılaştıkları ünlü sahabi Habbâb b. el-Eret'in oğlu Abdullah'ı ve karısını,¹⁸⁴ ayrıca Hz. Ali'nin elçisi Hâris b. Mürre'yi konuşmasına bile izin vermeden öldürmeleri gibi bazı hâdiseler¹⁸⁵ de, öncelikle Hâricî tehlikesini ortadan kaldırmak isteyen kişilerin haklılığını arttırıyordu. Artık Hz. Ali de, bu kadar yakın bir tehlikeyi bırakıp Hz. Muâviye'ye karşı harekete geçmeyi düşünemezdi.

Bu arada Eş'as ve beraberinde bulunanların, Şamlılardan önce Hâricîlerle savaşmayı Hz. Ali'ye teklif etmelerinde, asıl kaygılarının ne olduğu üzerinde biraz durmak gerekir. Rivâyetlerin bir çoğunda; Hz. Ali'nin taraftarları içerisinde tahkîmin kabulünden itibaren oluşan barış ortamından memnun olanlar, bu süreci tekrar savaşa döndürecek olan Hz. Ali'nin savaş kararından rahatsızlık duyuyorlardı. Bundan dolayı da, savaşa gitmekte ağır davranıyorlardı.¹⁸⁶ Görünen o ki, öteden beri savaşa karşı oluşunu her fırsatta belli ettiren Eş'as'ın, tekrar Şamlılarla karşı karşıya gelmeye niyeti yoktu. Buna göre Eş'as, Şamlılarla savaşmak yerine, ilk etapta Hâricîleri halletmenin

¹⁸⁰ İbn 'Abd Rabbih, II, 388.

¹⁸¹ Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 163.

¹⁸² İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 123-124.

¹⁸³ İbn Haldûn, *Târîh*, II, 180; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 342 (trc. III, 350).

¹⁸⁴ İbn A'sem, II [III-IV], 253.

¹⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 342 (trc. III, 350); Demircan, *Hâricîler'in Siyasi Faaliyetleri*, s. 105- 110.

¹⁸⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 124.

barış ortamı için zaman kazanmak anlamına geldiğine inanıyor olmalıydı. Nihayet bu sefer de, Eş‘as‘ın arzu ettiği gibi oldu.

Rivâyetlere göre Hz. Ali, önce askerleriyle birlikte Sıffin‘e gitmek için harekete geçti; ancak yoldayken Hâricîlerin üzerine yürümeye karar verdi.¹⁸⁷ Bu savaşta Hâricîler büyük bir hezimete uğradılar; onlardan ancak birkaç kişi kurtulabildi.¹⁸⁸ Rivâyetlere göre Eş‘as b. Kays, Hz. Ali‘nin yanında fiilen bu savaşa katılmıştı.¹⁸⁹

Kaynaklarda geçtiğine göre Hz. Ali, askerleriyle Nehrevân‘da Hâricî tehlikesini ortadan kaldırdıktan sonra vakit kaybetmeden Şamlıların üzerine yürümek istiyordu. Ancak Eş‘as b. Kays ve yanındaki bazı kimseler, buna mani oldular. Eş‘as, Hz. Ali‘ye “Ey Müminlerin emîri! Oklarımız tamamen tükendi, kılıçlarımız köreldi, mızraklarımızın uçları kırılıp paramparça oldu. Bizim bu halde savaşa gitmemiz uygun olmaz. Tekrar şehrimize dönüp, orada hazırlıklara başlayalım. Böyle yaparsak düşmanlarımıza karşı daha güçlü hale geliriz.” dedi.¹⁹⁰

Hz. Ali, Eş‘as‘ın bu sözüne uyarak ordusuyla Kûfe yakınlarındaki Nuhayle‘ye gelip, burada karargâh kurdu. Bu arada Hz. Ali, askerlerine savaş hazırlıklarına başlamalarını, savaş ruhunu kaybetmemelerini ve bu maksatla evlerine çok uğramamalarını söylemişti. Buna rağmen, Hz. Ali‘nin korktuğu başına geldi ve her geçen gün karargâh boşalmaya başladı. Hz. Ali‘nin çok az sayıdaki yakın adamlarının dışında, herkes karargâhı bırakmış ve Kûfe‘ye dönmüştü. Artık adamlarına güveni kalmayan Hz. Ali de karargâhı terk edip Kûfe‘ye döndü.¹⁹¹

Eş‘as b. Kays, bahsini ettiğimiz hâdiselerden etkilendiği gibi kabilesini sonu bilinmeyen yeni bir maceraya sürükleyecek bütün kararları, tedirginlikle karşılamıştır. Bu yüzden Şamlılarla tekrar karşı karşıya gelmelerini ön gören her yeni karara karşı durmuştur. Her defasında da Eş‘as‘ın isteği doğrultusunda kararların çıkması, dikkatleri çeken bir husustur. Buna yol açan durum Eş‘as‘ın etkin bir lider olmasının yanı sıra, onun görüşünü paylaşanların önemli bir sayıda olduklarını da ortaya koymaktadır.

¹⁸⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 126.

¹⁸⁸ Ya‘kûbî, II, 134; Mes‘ûdî, II, 401; , s. 210; daha geniş bilgi için bk. Demircan, *Hâricîler‘in Siyasi Faaliyetleri*, s. 111.

¹⁸⁹ İbn ‘Asâkir, IX, 120.

¹⁹⁰ Dîneverî, s. 211; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 128-129; Mes‘ûdî, II, 401; Taberî, *Târîh*, IV, 67; İbn Haldûn, *Târîh*, II, 181; İbnü‘l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 349 (trc. III, 357); İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 340.

¹⁹¹ Mes‘ûdî, II, 401; İbn Haldûn, *Târîh*, II, 181; İbnü‘l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 349 (trc. III, 357).

5. Hz. Ali'nin Şehit Edilmesinde Eş'as b. Kays'ın Rolü

Çoğunluğu Şîi kaynaklı olan rivâyetlere göre Eş'as, Abdurrahman b. Mülcem'e Hz. Ali'nin öldürülmesi için yardım etmişti.¹⁹² Abdurrahman b. Mülcem, Kûfe'ye geldiğinde Eş'as'a misafir olmuş ve Hz. Ali'yi öldürdüğü güne kadar da evinde kalmıştı.¹⁹³ Eş'as'ın İbn Mülcem'e yardım etmesi meselesi, tartışılabilir bir konudur. Kanaatimizce bu mesele Şîilerin Eş'as'a biçtikleri hainlik rolünün bir ürünüdür. Nitekim Eş'as'ın bu hâdiseden sonra da Hz. Ali'nin ailesiyle olan ilişkisi devam etmiştir.¹⁹⁴ Ayrıca Hz. Ali'yi Hâricilerin üzerine yürümeye ikna eden kişi, Eş'as idi. Dahası onlarla yapılan çarpışmalara Eş'as bizatihi kendisi de katılmıştı. Bunların yanında; Hâriciler Hz. Ali'nin ordusundan ayrıldıklarında Eş'as, onlara kesinlikle meyletmemiş; hatta onları kendileri için tehlike olarak göstermiştir. Hâricilerin de Eş'as'ı sevmedikleri kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bütün bunlara rağmen bir Hâricî fedâisi olan İbn Mülcem'in Eş'as'la işbirliği yapması makul görünmemektedir.

6. Eş'as b. Kays'ın Vefatı

Eş'as b. Kays'ın ölüm tarihi ile ilgili olarak kaynaklar, farklı tarihlerden bahsederler. Bunlardan bir kısmı Eş'as'ın Hz. Ali'nin ölümünden 40 gün sonra vefat ettiğini bildirir.¹⁹⁵ Diğer rivâyetlere göre ise Eş'as, Hz. Muâviye ile Hz. Hasan'ın musâlahası sırasında vefat etmiştir.¹⁹⁶ Buna göre Eş'as'ın Hicrî 40 (Miladî 661),¹⁹⁷ 41 (662)¹⁹⁸ veya 42 (663)¹⁹⁹ yılında vefat

¹⁹² Ya'kubî, II, 148; el- Emin, III, 464; ayrıca bk. İbn Sa'd, III, 26-27; Mes'ûdî, II, 406; İbn A'sem, II [III-IV], 279-280.

¹⁹³ Ya'kubî'ye göre İbn Mülcem Kûfe'ye geldiğinde, Eş'as'ın evine gelmiş ve burada bir ay kalmıştır. Bk. *Târîhu'l-Ya'kubî*, II, 148. İbn Sa'd'da geçen bir rivâyete göre ise; İbn Mülcem'i Hz. Ali'yi öldürmesi için Eş'as azmettirmiştir. Bk. *et-Tabakât*, III, 26.

¹⁹⁴ Daha önce de bahsini ettiğimiz gibi Eş'as'ın kızı olan Ca'de Hz. Hasan'ın eşi idi. Ayrıca Eş'as vefat ettiğinde onun cenazesini Hz. Hasan yıkamıştı. Dolayısıyla Eş'as'ın Abdurrahman b. Mülcem'le işbirliği ettiği şeklindeki değerlendirmelerin taraflı yaklaşımlardan doğduğunu bu gerçeklere bakarak da anlayabiliriz. Bk. ez-Zehebî, *A'lâm*, II, 42; İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed el-Kûfî (235/858), *Musannef*, Beyrut (t.y.), III, 131.

¹⁹⁵ el-Mizzî, III, 294; ez-Zehebî, *A'lâm*, II, 42; İbn Haldûn, *Târîh*, II, 186.

¹⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *Usd.*, I, 98; İbn 'Asâkir, IX, 143.

¹⁹⁷ İbn 'Abdî'l-Berr, *el-İst'âb*, I, 111; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 334; Halîfe b. Hayyât, s. 150; İbn 'Asâkir, IX, 144. ez-Zirikli'ye göre Eş'as, Hicretten önce 23 yılında doğmuş, Hicrî 40 (Miladî 660- 661) yılında da vefat etmiştir. Bk. *el-A'lâmü'l-Esmâi'r-Ricâl*, III, 333.

¹⁹⁸ İbn Hacer, *et-Takrib*, I, 106.

¹⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *Usd.*, I, 98.

ettiği şekilde farklı bilgiler bulunmaktadır. Ancak Eş‘as’ın rivâyetlerde en çok kabul gören ölüm tarihi, Hicrî 40 (Miladî 661) yılında, 63²⁰⁰ yaşındayken Kûfe’de vefat ettiği şeklindeki bilgidir. Kaynakların bu konudaki ortak görüşleri Eş‘as’ın, Hz. Muâviye ile Hz. Hasan arasındaki barış anlaşması sırasında vefat ettiği şeklindeki görüştür. Ancak bu anlaşmanın, Hicrî 41 (Miladî 662) yılında gerçekleştiğine dair bilgiler daha ağırlıklıdır.²⁰¹ Rivâyetlere göre Eş‘as ölünce, cenazesini Hz. Hasan yıkamış; cenaze namazını da yine o kıldırılmış;²⁰² cenazesi ise Kûfe’deki evine defnedilmiştir.²⁰³

²⁰⁰ İbni Hacer, *et-Tehzib*, I, 227; el-Mizzî, III, 294.

²⁰¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Demircan, *İktidar*, s. 74-75. Bu bilgiler ışığında Eş‘as’ın Hicrî 41 (Miladî 662) yılının sonlarında veya 42 (663) yılının başlarında vefat ettiğini söylemek de mümkündür. Ayrıca bk. Çubukçu, “Eş‘as b. Kays”, *DİA*, XI, 456.

²⁰² ez-Zehabî, *A’lâm*, II, 42; İbn Ebî Şeybe, III, 131. İbnü’l-Esir’in İbn Münde’den naklettiği bir rivâyete göre Hz. Hasan Hz. Muâviye ile musalaha yaptıktan sonra Medine’ye yerleşmişti. Dolayısıyla Kûfe’de bulunmamaktaydı. Bu durumda Eş‘as’ın cenaze namazını Hz. Hasan’ın kıldırması mümkün değildir, der. Bk. *Usdu’l-Ğâbe*, I, 98.

²⁰³ ez-Zehabî, *A’lâm*, II, 42; el-Mizzî, III, 294.

Kaynakça

- Ağırakça, Ahmet, *İslâm Tarihi (Hz. Ebu Bekir Devri)*, İstanbul 1998.
- _____, "Hadramut", *DİA.*, XV, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1995.
- Arı, Mehmet Salih, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, Beyan Yay., İstanbul 1996.
- Ayar, Kenan, "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasî Hadiselerdeki Rolü", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV, 2005 (www.dinbilimleri.com).
- Aycan, İrfan- Söylemez, M. Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002.
- el-Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ (279/892), *Ensâbu'l-Eşraf*, Thk.: Muhammed Hamîdullah, Kahire (t.y.).
- _____, *Futûhu'l-Buldân*, Çev.: Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin (458/1066), *es-Sünenü'l-Kubrâ*, Beyrut (t.y.).
- Bozali, Osman, *Eşter en-Nehâî*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *et-Tarihu'l-Kebîr*, Kahire (t.y.).
- _____, *et-Tarihu's-Sağîr*, Thk.: Mahmud İbrahim Zâyide, Beyrut 1406/1986.
- Buhl, F. R., "Sıffîn", *İA.*, X, Milli Eğitim Yay., İstanbul 1979.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslâm Siyasal Akli*, Çev.: Vecdi Akyüz, Kitabevi Yay., İstanbul 2001.
- Çelebi, Ahmet, *Örnek Halîfeler Dönemi*, Çev.: Hasan Fehmi Ulus, Seriyeye Yay., İstanbul 1997.
- Çağatay, Neşet, *İslâm Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993.
- _____, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara (t.y.).
- Çubukçu, Asri, "Eş'as b. Kays", *DİA.*, XI, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1995.
- Demircan, Adnan, *İktidar Mücadelesi*, Beyan Yay., İstanbul 1996.
- _____, *Hâricîler'in Siyasî Faaliyetleri*, Beyan Yay., İstanbul 1996.
- _____, *Hâricîlik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din Siyaset İlişkisi*, Beyan Yay., İstanbul 2000.
- _____, *Ali- Muâviye Kavgası*, Beyan Yay., İstanbul 2002.

- _____, “Ali b. Ebî Tâlib’i, Tahkime Zorlayanlar Üzerine”, *İSTEM*, VI, Konya 2005.
- _____, *Hız. Peygamber Döneminde Münafıklar*, Esra Yay., Konya 1996.
- ed-Dimaşkî, Muhammed b. Salih (972/1536), *Subul el-Hudâ ve’r-Reşâd fî Sîreti Hayri’l-‘Îbâd/Peygamber Külliyyâtı*, Çev.: Hüseyin Kaya, Ocak Yay., İstanbul 2006.
- ed-Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud (282/895), *el-Ahbâru’t-Tivâl*, Thk.: Abdulmun’im ‘Âmir, Kahire 1960.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Büyük İslâm Tarihi-Asr-ı Saadet*, Eser Yay., İstanbul 1978.
- el-Emîn, Seyyid Muhsin, *A’yânu’ş-Şî‘â*, Thk.: Hasan el-Emîn, Beyrut 1403/1983.
- el-Fârûkî, İsmail Râci, Luis Lâmia, *İslâm Kültür Atlası*, Çev.: Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu, İnkılab Yay., İstanbul 1999.
- Fayda, Mustafa, *İslâmiyet’in Güney Arabistan’a Yayılışı*, Ankara 1982.
- _____, *Allah’ın Kılıcı Halid b. Velid*, İFAV Yay., İstanbul 2006.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *İmam Ali*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1998.
- el-Hadarî, Muhammed, *İtmâmu’l-Vefâ fî Sîretü’l-Hulefâ*, Thk.: Abdulmut’im el-‘Ânî, Beyrut 1403/1983.
- Halife b. Hayyât, Ebû ‘Amr (240/854), *Târîhu Halife b. Hayyât*, Thk.: Süheyl Zekkâr, Beyrut 1414/1993.
- _____, *Tabakâtu’l-Halife*, Thk.: Süheyl Zekkâr, Beyrut 1414/1993.
- Hasan, H. İbrahim, *Siyasî Dini Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, Çev.: İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yay., İstanbul 1987.
- Huart, C. L., “Eşter”, *İA.*, IV, Milli Eğitim Yay., İstanbul 1979.
- İbn ‘Abdi’l-Berr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İsti‘âb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, Kahire (t.y.).
- _____, *ed-Dürer fî İhtisâri’l-Meğâzi ve’s-Siyer*, Thk.: Şevkî Dayf, Kahire 1423/2002.
- İbn ‘Abd Rabbih, Ebû ‘Umer Ahmed b. Muhammed el- Endelusî (327/939), *el-‘İkdu’l-Ferîd*, Thk.: Ahmed Emîn, Ahmed ez-Zeyn, İbrahim el-Ebyârî, Kahire 1389/1969.
- İbn ‘Asâkîr, Ebî’l-Kâsım Ali b. Hasan (571/1174), *Târîhu Dimeşk*, Thk.: Ali Şîrî, Beyrut 1419/1998.
- İbn A’sem el-Kûfi, Ebû Muhammed Ahmed (314/962), *el-Futûh*, Beyrut 1406/1986.

- İbn Başkuvâl, Ebî'l-Kasım Halef b. Abdülmelik (578/1181), *Ġevâmidu'l-Esmâi'l-Mübhem*, Thk.: 'İzzeddîn Ali el-Beyyid, Muhammed Kemâleddin 'İzzeddîn, Beyrut (t.y.).
- İbn Ebi'l-Hadîd (655/1257), *Şerhu Nehci'l-Belâġa*, Thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut 1385/1965.
- İbn Ebi Şeybe, Abdullah b. Muhammed el-Kûfî (235/858), *Musannef*, Beyrut (t.y.).
- İbnu'l-Esîr, 'İzzuddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut 1399/1979; (Çev.: Ahmet Ağırakça vd., Bahar Yay., İstanbul 1986).
- _____, *Usdu'l-Ġâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrut (t.y.).
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb (245/859), *Kitâbu'l-Muhabber*, Nşr.: Ilse Lichtenstadter, Muhammed Hamîdullah, Beyrut (t.y.).
- İbn Hacer, Ahmet b. Ali el- 'Âskalânî (852/ 1448), *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut 1328.
- _____, *et-Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984.
- _____, *et-Takrîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1415/1995.
- İbn Haldûn, Abdurrahman (808/1406), *Târihu İbn Haldûn*, Beyrut (t.y.).
- İbn Hallikân, Ebû 'Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir (681/1282), *Vefâyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, Thk.: İhsan 'Abbas, Beyrut 1900.
- İbn Hibbân, Muhammed, (354/965), *Kitâbu's-Sikât*, Haydarabat 1393/ 1973.
- _____, *Kitâbu Meşâhiri 'Ulemâi'l-Emsâr*, y.y. 1411/1991.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/ 883), *Sîretu'n-Nebeviyye*, Thk.: Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-İbyârî, Abdu'l-hâfiz Çelebî, Beyrut 1421.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil (774/1372), *Sîretu'n-Nebeviyye*, Thk.: Mustafa Abdu'l-Vâhid, Beyrut 1411/1991.
- _____, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk.: Ali Şîrî, y.y. 1408/1988.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (276/889), *el-Ma'ârif*, Thk.: Servet 'Ukkâşe, Kahire 1389/1969.
- _____, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Thk.: Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Kahire 1387/1967.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (275/889), *Sünenu İbn Mâce*, Thk.: Muhammed Fuad Abdalbâki, Beyrut (t.y.).
- İbn Mâkûlâ, Ali b. Ebî Nasr (468/1075), *İkmâlu'l-Kemâl*, Kahire (t.y.).
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed (230/844), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Thk.: Muhammed Abdu'l-Kâdir Atâ, Beyrut 1418/1997.

- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer en-Numeyrî el-Basrî (262/876), *Kitâbu Târîhi'l-Medineti'l-Munevvera*, Kum 1410/1985.
- İbn Seyyidi'n-Nas, Muhammed b. Abdullah b. Yahya (734/1332), *'Uyûni'l-Eser fî Fununi'l-Meğâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer*, Beyrut 1406/1986.
- Kapar, Mehmet Ali, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, Beyan Yay., İstanbul 1998.
- Kaegi, Walter E., *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, Çev.: Mehmet Özay, İstanbul 2000.
- el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Huseyn b. Ali (346/956), *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, Thk.: Kâsım eş-Şemâ'î, Beyrut 1408/1989.
- el-Minkarî, Nasr b. Muzâhim (212/827), *Vak'atu Sıffîn*, Thk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire 1382/1962.
- el-Mizzî, Yusuf b. ez-Zekî Cemâleddin Ebu'l-Haccac (742/1341), *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r- Ricâl*, Thk.: Beşşâr 'Avâr Ma'ruf, Beyrut 1406/1985.
- Müslim, İbn Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbüri (261/876), *Sahîhu Müslim*, İstanbul (t.y.).
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb (303/916), *es-Süneni'l-Kubrâ*, Thk.: Abdülğaffar Süleyman el-Bendârî, Beyrut 1411/1991.
- Sarıçam, İbrahim, *İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar Emevî-Hâşimî İlişkileri*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1997.
- Sırma, İ.Süreyya, *Örnek Halîfeler Dönemi*, Beyan Yay., İstanbul 1989.
- es-Suyûtî, Celâluddîn (911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, Hamdi Demirdaş Muhammed, Kahire (t.y.).
- Reckendorf, "Eş'as", *İA.*, IV, Milli Eğitim Yay., İstanbul 1979.
- Söylemez, M. Mahfuz, *Bedevilikten Hadâriliğe Kûfe*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001.
- Şulul, Kasım, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 2003.
- et-Taberânî, Ebi'l-Kasım Süleyman b. Ahmed (360/970), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Thk.: Hamdî Abdulmecîd es-Selefî, Beyrut 1404/1974.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Leiden 1879.
- _____, *el-Müntehâb min Zeyli'l-Muzîl*, Beyrut 1358/1939.
- el-Vâkîdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkid (207/822), *Kitâbu'r-Ridde*, Thk.: Mahmud Abdullah Ebu'l-Hayr, Umman (t.y.).
- _____, *Kitâbü'l-Meğâzi*, Thk.: Marsden Jones, London 1966.

- Yahaya, Mahayudin Hj, “Kûfelilerin Miladî VII. Yüzyılın Ortalarındaki Siyasî Muhalefetleri”, Çev.: Ünal Kılıç, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI, 2002.
- el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Abdullah b. Ca'fer b. Vehb (284/897), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut 1423/2002.
- Yâkût, Şihâbuddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah el-Hamevî (626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut 1977.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Ecnâdeyn Savaşı” *DİA.*, X., Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1995.
- ez-Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Thk.: Şu'ayb el-Arnâvut, Beyrut 1413/1993.
- _____, *Târîhu'l-İslâm*, Beyrut 1405/1985.